

АУТОБИОГРАФИЈА АНАСТАСА ЈОВАНОВИЋА

Анастас Јовановић (1817—1899), један од врло значајних но, нажалост, још увек недовољно проучених српских уметника XIX века, почео је пред крај свога живота — 1897/98 године, у дубокој старости, да бележи своје успомене. Побуде за ово Јовановић је нашао, како сам износи, у нетачном приказивању појединих политичких догађаја у делима објављеним последњих година његовог живота. Јовановић не износи која су то дела, али није тешко назрети да мисли на полемику вођену између Јована Ристића, Милана Пироћанца и Милутина Гарашанина о политици, поглавито спољној, кнеза Михаила. Та полемика, вођена деведесетих година прошлога века, између наших првих политичких људи, иначе врло јаких на перу, привукла је општу пажњу наше јавности и била праћена са великим интересовањем. Она је потстакла Јовановића да почне бележити своја сећања на догађаје из доба изгнанства Обреновића и њихове друге владе. Иако није био активни политичар, Јовановић је те догађаје знао из прве руке, јер је од династичке промене у Србији 1842 године био једна од најповерљивијих личности изгнаних кнежева, нарочито Михаила, а за друге владе Обреновића и његов дворуправитељ.

Од тих својих успомена Јовановић је стигао да напише само *Аутобиографију*, намењену као увод у те успомене. У току рада на *Аутобиографији* Јовановић је умро, тако да је она остала недовршена. *Аутобиографија* обухвата само време до средине 1842 године и у њој је Јовановић описао: своје порекло и долазак у Београд 1826 године, Београд у доба прве Милошеве владе, свој рад у Државној штампарији од 1832 до 1838 го-

дине, свој пут до Беча и школовање у Бечу и, најзад, пут кнеза Милоша по Немачкој 1842 године. Иако *Аутобиографија* обухвата само један мањи део Јовановићевог живота, она је од великог значаја за нашу политичку и културну историју XIX века и заслужује, несумњиво, да буде објављена.

Политичко-историски значај *Аутобиографије* лежи у томе што она осветљава учешће кнеза Милоша у догађајима у Србији 1842 године. Јовановићева сећања на Милошев пут по Немачкој износе извесне, досада непознате податке о овом питању: да је Јаков Живановић, Милошев секретар, у то време стајао у преписци са Вучићем и Петронијевићем; да је Милош био упознат са мисијом генерала Хауера; да је Милошев пут по Немачкој био политичке природе: — знајући у које ће време избити нереди у Србији, Милош је, ради јавности, желео да у то доба буде што даље од њених граница, а чврсто је веровао да ће из Немачке ићи право у Београд.

Културно-историски значај *Аутобиографије* је двострук. С једне стране она пружа низ драгоцених података о Јовановићевом животу и раду — описује његов пут од терзиског ученика до ђака бечке Академије и једнога од првих литографа и фотографа у свету, што није од значаја само за упознавање Јовановићеве личности, већ служи и осветљавању културних напора српског народа у XIX веку. С друге стране она садржи низ одличних, аутентичних описа Милошевог Београда и живота у њему и од неоцењивог је значаја за проучавање старог Београда.

О Јовановићевој *Аутобиографији*, писаној без књижевних жеља и намењеној првенствено породици, досада се код нас

врло мало знало. За њу се у ширим круговима први пут сазнало из расправе Катарине А. Јовановић: *О животу и раду Анастаса Јовановића* (СКГ XIII, 1924, 518—526 и 588—599), у којој је саопштила, да је њен отац оставио „за собом нешто својих бележака, али оне, нажалост, нису завршене, већ су, према његовом дугом и богатом животу, чак и веома кратке, но ипак сувише дуге да бих их овде могла изнети у целости”. У тој расправи, написаној иначе добрим делом на основу тих бележака, она је објавила и извесне делове *Аутобиографије*. Имајући сама једно велико осећање књижевног укуса, она је желела да тим објављеним деловима *Аутобиографије* обезбеди беспрекорност у погледу књижевног стила, па је у њима, у томе правцу, извршила извесне измене (замену појединих речи другима, измену реда речи, изостављање појединих речи и реченица, измену интерпункције). Тиме су ти делови, несумњиво, добили облик књижевно писаних успомена и приближени су књижевним схватањима модерног читаоца, али су, несумњиво, с научне тачке у доброј мери и изгубили карактер изворног текста.

Нешто касније о Јовановићевој *Аутобиографији* писао је Живан Живановић у свом издању *Мемоара Стефана-Стевче Михаиловића* (Београд, 1928, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XVIII, стр. [8] + IV + 347). У примедби на страни 193—194 Живановић пише: „Може се узети као по све нов историјски податак, да отац младога Кнеза, Милош, који је у то време живео у Бечу, није ништа знао о ономе, што се у Августу 1842. догодило у Србији, и да је његов син напустио не само наслеђени пре три године престо, но и Србију. Податак о томе сачувао је од заборава, у овом делу даље већ спомињани Анастас Јовановић, у то време уметник у Бечу...”, а потом препричава по Јовановићевој *Аутобиографији* Милошев пут по Немачкој 1842 године, па завршава: „Све, овде у изводу наведено, оставио је Анастас описано у свом дому у Београду, одакле и сређивач ових мемоара зна и налази, да је целисходно пренети то на овом месту, где се

у мемоарима описује догађај из 1842 и одлазак Кнеза Михаила из Србије”. Живановић је, као што се види, имао у рукама Јовановићеву *Аутобиографију*, али је он, нажалост, није критички употребио. Живановић није нашао, да се изразим његовим речима, „да је целисходно пренети на овом месту” и друго нешто што је Јовановић у својој *Аутобиографији* сачувао од заборава: да је Милош знао да се у Србији у лето 1842 године припремају нереди и да је од тих нереда очекивао свој повратак у Србију. Но ово није једина Живановићева некритичност у употреби Јовановићеве *Аутобиографије*; она се види и из његовог описа Јовановићевог живота у примедби на страни 225—227 наведеног дела, где Живановић пише: да је Јовановић рођен 1816 године, премда тог податка нема у *Аутобиографији*; да је Јовановић као дете ушао (у смислу: примљен — Љ. Н.) на Милошев двор код књегинје Љубице, мада у *Аутобиографији* стоји само да је Јовановић становао у близини Љубичиног конака у Београду; говорећи о Јовановићевом опису старог Београда, Живановић пише: „Интересантан је и опис издизања првих звона на звонару нове Саборне цркве, уз противљење паше из града и Турака”, — што није тачно, јер се Јовановићев опис не односи на подизање звона садашње Саборне цркве, већ цркве која се налазила на њеном месту, а срушена је 1837 године.

Овим би били исцрпни подаци о Јовановићевој *Аутобиографији* у нашој књижевности.

О начину на који сам припремио Јовановићеву *Аутобиографију* за штампу, осећам се обавезним да кажем следеће:

Јовановићева *Аутобиографија* објављује се по препису његове кћери, недавно преминуле познате књижевнице Катарине А. Јовановић (1869—1954). Тај препис она је учинила својом руком са оригинала, потпуно верно, без икаквих измена у било ком погледу.

У почетку *Аутобиографије* налази се увод у коме Јовановић излаже побуде за писање својих успомена. Тај увод са-

Сл. 1 — Анастас Јовановић: Аутопортре (литографија, око 1858 године)

чуван је и у једном претходном нацрту и они се овде објављују један за другим: прво текст нацрта, а затим увод.

Аутобиографија је писана у облику непрекидног излагања, без посебног означавања појединих одељака. Посебан наслов налази се само над оним одељком који говори о Милошевом доласку у Беч и он гласи: *Долазак књаза Милоша у Беч 1841 год.* Тај облик који је Јовановић дао *Аутобиографији* поштован је и није било потребе да се он мења.

Текст *Аутобиографије* објављује се у потпуности, без икаквих изостављања. У тексту нису чињене никакве измене, чак ни на оним местима где је очигледно да су у питању омашке и грешке у писању. — Јовановић је *Аутобиографију* писао у дубокој старости и таквих омашки има, на пример да је династичка промена у Србији била 1848 године, и оне су исправљене у напоменама. Текст је допуњен речима за које је очевидно да су омашком и брзином у писању изостављене, и те су речи стављене у угласте заграде.

Јовановићев језик је наш народни језик из прошлога века са приличним бројем данас застарелих речи и облика (на пример војство, правосудије, толмачити, сол, кој, војени). У погледу језика нису чињене никакве измене, услед чега има извесних неуједначености (Јовановић пише, на пример, где и гди, никаква и никакова, србско и српско, Дортјол и Дорћол, Враца и Вратца), али тиме је *Аутобиографија* сачувала документарност и са гледишта језика.

Школован у доба када још нисмо имали правописних правила, Јовановић својим правописом доста отступа од да-

нашњег. Та отступања нарочито су изражена у писању великих и малих слова (имена народа Јовановић некад пише малим, а некад великим словом, на пример, Срби, Србин, немац, чех, турци; безмало сва звања пише великим словом, на пример, Књаз, Министар, Управитељ) и у састављеном и раздвојеном писању појединих речи (он пише, на пример, дали, јели, небили, преселисе, а сличне случајеве некад пише и раздвојено). Како би остављање оваквог начина писања учинило текст непрегледним, а негде можда и неразумљивим, — а поред тога би се и косило са књижевним осећањима савременог читаоца, — то је писање великих и малих слова и састављено и раздвојено писање појединих речи прилагођено данашњем правопису.

У погледу интерпункције треба нагласити, да је Јовановићева интерпункција поштована, али је било и потребно да се она местимице допуни. То је чињено само у следећа два случаја: када би читалац услед недостатка интерпункције могао погрешно разумети смисао и када је то захтевала дужина реченице. — Јовановић је дуго живео у немачкој средини и поједине његове реченице су претерано дуге.

Уз текст — поједине личности, догађаје, локалитете, предмете и појмове, као и уз стране речи којима, иначе, *Аутобиографија* прилично обилује, дата су у напоменама потребна објашњења, како је то уобичајено код издања текстова ове врсте. Извесна од тих објашњења дала је Катарина А. Јовановић уз препис *Аутобиографије* и она су, за разлику од мојих, означена иницијалима К.А.Ј.

Сл. 2 — Аутограм Анастаса Јовановића

АУТОБИОГРАФИЈА

Испунивши сад мојих осамдесет година мога живота¹, одважих се на молбу како мога сина Константина², тако и на више од мојих садањих пријатеља којима сам кад што из старог доба причао, да то колико је могуће побележим, а особито о књазу Милошу и његовој целој породици коју сам све редом познавао до сада владајућег краља Александра I. Јер ми је судбина определила била да сам од књаза Милоша као питомца примљен био и 1838 год. у Беч на науку послат и доцније 1848 г.³ у промени династије свуда и свакад уз ову породицу био и напослетку као управитељ двора књаза Михаила, чије сам највеће поверење уживао а после његовог убиства ја сам се у приватан живот повукао, но доста сам неприлика претрпео од нови називи Обреновићеви пријатеља, јер сам сваког добро како њих тако и њихова дјела познавао, које им није било мило.

Зато као што рекох сад колико је могуће укратко, хоћу тачно и истинито да побележим све што сам мојим очима видео, ствари које су се позитивно случиле⁴ а многе које су са знањем, а неке незнањем сасвим другчије сад престављене.

Но пре него што почнем све то бележити хоћу укратко о себи мој животопис да наведем.

¹ Јовановић у *Аутобиографији* не наводи годину свога рођења. Међутим, из његовог писања да је у Београд дошао у време Чарапића буне — а она је била 1826 године — и да му је онда могло бити 8—9 година, излази да је рођен најраније 1817. Ову годину даје и његова кћи Катарина А. Јовановић (*О животу и раду Анастаса Јовановића*, СКГ XIII, 1924, 519) а такође и А. Ивић (*Архивски прилози за биографије југословенских сликара, Летопис МС 324, 1930, 226* — рађено на основу материјала из бечких архива). Ж. Живановић (*Мемоари Стефана-Стевче Михаиловића*, Београд 1928, 226) пише да је Јовановић рођен 1816, али не наводи извор. Вероватно да је Живановић до ове године дошао израчунавањем од године Чарапића буне, али је погрешно узео годину у којој је она била.

² Константин А. Јовановић (1849—1923), архитект; главни су му радови: зграда Народне банке у Београду и зграда Народне

Ја сам се родио у Бугарској, у вароши Вратци.⁵ Отац мој звао се Јован, његово презиме нисам запамтио. Био је трговац, носио је у Србију шајак и абу,⁶ а из Србије доносио је косе, челик и лан.

Мајка ми се звала Марија, родила се је у Вратцу од најотменије ондашње фамилије, а отац се родио у Берковици.⁷ Он је имао још два брата, трговца у Влашкој. Ја сам био прворођени син.

(Овде престаје текст нацрта. — Љ. Н.)

Приморан се находим да коју реч из мога живота забележим, јер како је судбина определила ја сам имао прилике све српске владатеље — особито од фамилије Обреновића, од књаза Милоша Обреновића II⁸, књаза Милана Обреновића II, књаза Михаила Обреновића III, код којег сам у служби као управитељ његовог двора био до његове смрти; даље књаза Александра Карађорђевића, краља Милана и сада владајућег краља Александра I као и владуку Петра Његуша владатеља црногорског и књаза Данила његовог наследника и поред свију ових именованих владоца, скоро све њихове великаше, министре и остале, војене и цивилне чиновнике познавати.

собрања у Софији. О њему: В. Петровић, *НЕ СХС II*, 170—171 и Н. Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлога столећа*, Београд [1938], 68.

³ Омашка. — Треба да стоји: 1842 год.

⁴ Догодиле.

⁵ Враца, град у Бугарској (19.448 становника), око 60 км сев.-зап. од Софије. Враца са црквом св. Николе помиње се у старим српским записима »1611 и више пута у XVIII веку: 1732, 1749, 1760 и 1766« (В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 64).

⁶ Шајак (тур.) и аба (арап.) су вунене тканине, домаће израде, за одећу, а разлика је међу њима у каквоћи: шајак је финијег, а аба грубљег ткања.

⁷ Место у Бугарској (6.870 становника), око 30 км источно од Враце а у непосредној близини југословенско-бугарске границе.

⁸ Омашка. — Треба да стоји: I.

Сад у ово последње доба тако се јако почело писати и печатати⁹, неки старији који би хтели своје погрешке на другога бацити и себе непогрешнима и праведна се свету представити, други држећи себе ба неке ауторитете уображавају себи да оно што они кажу, да је то морало тако бити јер они тако мисле, и због тога није могло другчије бити, а трећи желећи се славним и великим човеком начинити, доказује какове заслуге је он своме народу чинио, с каквим лицима је он имао одношаја и кореспонденције, но штета што су скоро сви помрли те би му казали да није истина, а ово још неколико који су још живи и добро знају да није истина што пише, неће да му квару уображење, нити хоће упуштати се у препирке.

Оно што ћу овде у мојим белешкама описати, хоћу да изнесем чисту истину и то само оно што сам видео мојим очима и оно што сам досада читао и видео да је сасвим неистинито казато онако како је било, где сам ја присутан био. Као н.пр. што Миливоје Петровић Блазнавац¹⁰ у његовим писмима каже (и све што пише чисто лаже) н.пр. да је граф Андраши¹¹ био у Иванци¹² код књаза Михаила цео дан у Иванци, и на ручку,

⁹ Јовановић овде мисли на полемику која се, деведесетих година прошлога века, водила о политици, нарочито спољној, кнеза Михаила, између: Милутина Гарашанина (*Два намесништва*, Београд 1892; *Једно намесниковање*, Београд 1894), Јована Ристића (*Једно намесништво 1868—1872*, Београд 1894; *Последња година спољашње политике кнеза Михаила*, Београд 1895; *Преписка између кнеза Михаила Обреновића III и српскога заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861—1867*, Београд 1897) и Милана Пироћанца (*Кнез Михаил и заједничка радња балканских народа*, Београд 1895; *Наша завршна реч поводом дискусије о политици кнеза Михаила*, Београд 1896; *Историска размишљања*, Београд 1897). Као допуна уз ову полемику иду списи: М. Пироћанац, *Међународни положај Србије*, Београд 1892 и *Incognitus* (псевдоним Александра Протића), *Српска народна мисао и М. Пироћанац*, Београд 1895.

¹⁰ Миливоје Петровић - Блазнавац (1824—1873), официр и државник; за друге Михаилове владе министар војни (1865—1868), а после његове погибије један од тројице наме-

а други да је Андраши и у лову био у Иванци са књазом Михаилом итд.

Граф Андраши је дошао тајно књазу Михаилу заједно са шураком књажевим графом Ласлом Хуњадијем,¹³ у Иванку. Књаз ми је наредио да га дочекам (у пратњи јегера¹⁴) и код њега уведем. Он је дошао око 11 с. ноћу и остао до 4 с. пред зору и отишао. У целом [двору] нико није знао нити је смео знати за његов долазак, он је онда био мађарски министар претседник и имао је преговор с књазом за неки савез са Србијом с Мађарском,¹⁵ али не у проспех¹⁶ Аустрије. Књаз није ништа опредељено с њиме решио, толико сам разумео¹⁷ доцније.

Пре него почнем моје белешке хоћу укратко и мој живот и рад да опишем.

Ја сам се родио у Бугарској у вароши Вратца. Отац мој звао се Јован, презимена нисам упамтио. Био је трговац, носио је у Србију шајак и абу, а из Србије је доносио косе, челик и лан. Мајка ми се звала Марија и била је од прве, најотменије родбине у Вратци, а отац ми [је] био из Берковице и имао је још два брата, трговце у Влашкој. Ја сам прворођени син. А после мене имао сам сестру (Катарину) и једног брата

сника малолетном кнезу Милану (1868—1872). О њему: С. Јовановић, *НЕ СХС I*, 205—206.

¹¹ Гроф Јулије Андраши (1823—1890), мађарски државник; као мађарски министар претседник закључио је 1867 године аустро-угарску нагодбу, а од 1871—1879 био је аустро-угарски министар спољних послова. О њему: Д. Поповић, *НЕ СХС I*, 57.

¹² Иванка, пољско добро кнеза Михаила у горњој Мађарској, на коме је Михаилу 1867 године имао састанак са грофом Андрашијем. О томе састанку и преговорима Михаила и Андрашија: С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933², 372—375 и 471—481.

¹³ Кнез Михаилу је био ожењен грофицом Јулијом Хуњади. О томе браку и међусобним односима Михаила и Јулије: Д. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940.

¹⁴ Послужитељ у двору који носи ловачко одело (нем.).

¹⁵ Нејасна стилизација. — Смисао је: савез Србије са Мађарском.

¹⁶ Корист.

¹⁷ Дознао.

(Михаила).¹⁸ Школу сам почео учити у Враци од једног Србина, Огњановића родом из Панчева.

Отац мој идући чешће у Београд и причајући о Београду, спремајући се опет за тамо са мојим дедом, материним оцем, (који имађаше сина у Београду, терзибашу¹⁹ књаза Милоша, куда се беше и оженио) зажелим и ја с њима у Београд поћи, но мајка ми никако не допушташе, мада ме отац хтео повести; ја случајно нађем једну хартију која беше турски исписана, однесем је мајци и кажем да су ми деда и отац извадили тескеру²⁰ да са њима идем у Београд. Она плачући и љутивши се на оца поче ми спремати кошуље и хаљине за пут и тако ме они собом одведу. Мени је могло бити онда 8—9 година. — Одемо колима до Видина а из Видина узму они велики чамац покривен, и четири Турчина, тројица који су чамац вукли а један чији је чамац био — думендија.²¹ Тако се онда

¹⁸ О Јовановићевом брату Михаилу има података у чланку Старог Београђанина [Косте Н. Христића], О Станојлу Петровићу — из бележака Николе Христића, (*Задужбина*, годишњак III »Фонда Станојла и Драгиње Петровић« за год. 1924—1925, Београд 1925, 7—10): 1842 године, одмах иза Вучићеве буне, кнез Михаилу је спремао један противудар преко Станојла Петровића који је тада био официр. Јовановићев брат Михаилу који је био упућен у припреме за овај противудар, достави то властима, Петровић буде ухапшен и осуђен на смрт, али је касније помилован и казна му је преобраћена у доживотно заточење. За друге владе Обреновића Петровић је био државни саветник.

¹⁹ Старешина терзиског еснафа (тур.).

²⁰ Путна исправа, објава (арап.).

²¹ Крманош (тур.).

²² Кажњавали (лат. *castigare*).

²³ Буна браће Чарапића, Ђорђа и Марка, била је почетком априла 1826 године. О тој буни: М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, Београд 1909, 617—637.

²⁴ Сећам се да ми је Отац причао да је са њиме у исту школу ишао Филип Христић (К. А. Ј.). — О Христићу (1819—1905): С. Јовановић, *НЕ СХС IV*, 848.

²⁵ Ово је, свакако, Георгије (Ђорђе) Захаријадес. Доста је преводио са грчкога на «славено-сербскиј језик». Карактеристично је да се на својим првим преводима, штампаним 1807—1808 у Будиму, потписује са Захаријевић, а тако се потписао и на своме делу *Еллино-греческа граматика за славено-сербску јуност* (Будим, 1814). Каснија своја дела потпи-

путовало по води и мислим да је пут трајао више од 10 дана. Кад у Београд стигнемо, ујак мој беше позват од књаза Милоша у Крагујевац да му прави неке врло богате хаљине, а ујна ми беше у врло великој бризи, јер су тада осуђивали и каштиговали²² људе који су се били побунили против књаза, то је звана Чарапићева буна била.²³

Мој ујак ме онда прими код себе и да ме једном господину који је негде био чиновник под Карађорђевој владом и тад је био дошао из Русије и чекао је да добије службу, те ме је он учио, а доцније ме да ујак код учитеља Мише у школу,²⁴ а већа школа је била грчка а учитељ [беше] Захаријадес.²⁵ Сви отменији синови српски ишли су у грчку школу, а кад би из школе излазили они би нас називали волгарос гајдарос,²⁶ разумевајући Србе и Бугаре магарцима. Од њих се сећам Димитрија Данића²⁷ шурака Гарашанина, а Гарашанин²⁸ био

сује са Захаријадес. У Будиму је штампао 1830 *Руководство къ Славянској грамматици ... Сочинено ... у Шабцу граду сербскомъ, лѣта 1824*, а 1832 у истом месту излази његова *Славенска граматика ... Сочинена ... у Шабцу граду Сербскомъ лѣта 1824, на употребленіе повѣренне му юности Сербске*. Један свој превод (*Суд самогласны или забавно дѣло Лукіана Самосатеа*, Будим 1834) потписује са Филосерб Критон, а из предговора који је писан у »Сингидону« види се да је у то време још био у Београду. У Бечу штампа 1837 свој састав *Храмлице или ти Амайліа за младеж Србску* око кога је имао и полемику са архимандритом Евгенијем Јовановићем (С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867*, Београд 1869, бр. 318, 336, 459, 770, 821, 916, 985, 1072).

²⁶ Волгарос (гр.) 1 простак, 2 Бугарин; гајдарос (гр.) магарац.

²⁷ Данићу, Гарашаниновом шураку, није било име Димитрије, већ Данило. Данић је дуго времена био главни благајник (казначеј) у Министарству финансија, а доцније претседник Главне контроле и државни саветник (Ст. Ловчевић, *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариковићу I*, Београд 1931, 16).

²⁸ Илија Гарашанин (1812—1874), државник и политичар, дугогодишњи министар под уставобранитељским режимом и претседник Министарског савета под кнезом Михаилом (1861—1867); први српски политичар оријентисан ка југословенској идеји. О њему: С. Јовановић, *НЕ СХС I*, 455—456; Д. Страњаковић, *Како је постало Гарашаниново »Начертаније«* (Споменик СКА ХС I, Београд 1939).

је онда у Земуну и посећивао онде грчку школу, — и Вучка Божића и друге. После синови Наума Ичка,²⁹ заслужног за Србију човека, кућа му је онда била најлепша у Београду, доцније сам је ја купио од Министарства финансија за књаза Михаила, то је до Гранд хотела,³⁰ постоји и сад поред празног места спрам цркве.³¹

Код учитеља Мише сам учио часловац а после псалтир, и то напамет и данас још нисам заборавио: „Блажен муж иже не идет на пут нечестивих” и „Вскују шаташасја јазици” итд.³²

Страшно беше то време у Београду од Турака; тога није било онда зулума³³ у Вратцу. Видео сам на Дортјолу³⁴ посечен Србин, одсекли му главу пак му

²⁹ Наум Ичко, трговац и Милошев дворски добављач; једно време (1816—1820) био је београдски базерџанбаша. Посредовао је при удаји Милошеве кћери Петрије за Т. Х. Вајића (М. Гавриловић, *нав. дело*, II, 728—730 и М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије I*, Београд 1897, 203 и II, Београд 1898, 1072).

³⁰ Гранд хотел налазио се у улици 7 Јул бр. 10, у згради коју је подигао кнез Михаило за своје прве владе, са циљем да служи за отседање странаца који долазе у Београд. Зграда је имала три спрата и на једном њеном крилу налазио се у бронзи израђен јелен, па је названа »Здање код јелена«. После једног пожара тај је јелен скинут, а када је кнез Александар Карађорђевић за своје владе подигао зграду за отседање странаца (хотел »Српска круна« — данашњи НО Београда, Узун Миркова 1), ова кнез Михаилова зграда прозвана је »Старо здање«. Касније, у њој је био »Гранд хотел«, а од 1884 године у овој згради се дуги низ година налазила Дирекција државних железница (М. Ђ. Милићевић, *Цртице за ранију слику српске престонице*, Београд 1902, 34; Н. Несторовић, *нав. дело*, 28). Зграда је порушена на три-четири године пред Други светски рат.

³¹ Кућа Наума Ичка налазила се на углу улица Чубрине и 7 Јул бр. 8. Подигнута је 1825 или 1826 године. Позната је била и под називом Врзакова кућа, јер је касније припадала Хаџи-Николи Врзаку. Порушена је средином тридесетих година овога века. О овој згради: Б. Којић, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Београд 1949, 67—70 (архитектонски снимак и опис зграде, а одлично репродукована фотографија зграде се налази на стр. 23) и Н. Несторовић, *нав. дело*, 13.

³² Ово је из псалтира, почетак првог (»Блажен муж ...«) и другог (»Вскују шаташасја ...«) псалма на црквенословенском (руска редак-

је турили на стражњицу, а пас поред њега лиже крв. Он је био положен на самом раскршћу,³⁵ мислим да је сад [ту] кафана, пред бакалницом на ћошку кад се доле иде. Гледао сам где воде Србе везане и једнако кундаком од пиштоља ударају у леђа и водили су их у Војводин конак и све тамо затворили. То беше једна од четири куће које су још остале биле од Лаудоновог бомбардовања.³⁶ Та је била где је сад протестантска црква.³⁷ Друга је била прекопута исте; трећа садања Жандармеријска касарна³⁸ на Вел. пијаци; четврта на Дорћолу, доцније звана Шалитрана, јер су ту правили шалитру (Salpeter). Било је и србског суда, он је био гди је сад Богословија,³⁹ она стара кућа која и сад постоји

ција старословенског језика, црквеноруски). У тексту првог псалма Јовановић је извршио контаминацију: стоји пут уместо совјет, и идет уместо иде.

³⁵ Безакоње; сила; насиље (арап.).

³⁶ Раскршће (тур.). »Тако су Турци звали оно раскршће, где се крсте Дубровачка улица и улица Душанова. Од тога се цео онај крај вароши прозвао Дорћол« (Милићевић, *Цртице*, 32). — До династичке промене у Србији 1903, Дубровачком улицом називала се и данашња улица 7 Јул.

³⁷ Јовановић овде под раскршћем подразумева баш оно место које су Турци звали Дортјол (В. нап. 34).

³⁸ Геден-Ернест Лаудон (1716—1790), аустријски војсковођа, заузео Београд 1789 год.

³⁹ Протестантска црква налазила се у улици Вука Караџића, до садашње зграде Српске академије наука. Била је подигнута при крају владе кнеза Александра Карађорђевића за католичку цркву, али како је католици нису хтели да приме, дата је 1860 протестантима (К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд [1938], 439—440).

³⁸ Жандармериска касарна налазила се у улици Браће Југовића, прекопута Универзитетског парка.

³⁹ Богословија се налазила на углу улица Париске и Кнеза Симе Марковића, поред порте Саборне цркве, на простору који сада заузима Француско посланство. Зграда је зидана од 1847 до 1849, имала је два спрата и била лицем окренута према Калемегдану. »Она стара кућа која и сада постоји на ћошку Богословије«, коју помиње Јовановић, зидана је 1815—1816 за Народну канцеларију (Народни суд) и касније је у њој био Магистрат Нахије београдске. Ова зграда је имала два спрата и лицем је била окренута према ондашњој Митрополији, тј. садашњој Патријаршији. Када је зидана зграда Богословије 1847 та је зграда,

на хошкѹ Богословије, а апсана је [била] код басемака⁴⁰ при врху врата прорезом за давање хране апсеницима, но врло је ретко ту било апсеника јер су Турци све судске ствари свршавали. Ту је био неки кнез Максим — мислим из Остружнице — као судија.⁴¹ Сви као старешине, а доцније начелнике, звали су кнезовима. Лаза Поповић, отац Сретена Поповића⁴² као писар, а Марко Буљугбаша⁴³ као глава над пандурима, а сам је он буљугбаша и пандур био, дакле свега су три лица била, која су све свршавали, ако су им допустили Турци.

Тада сам видео кад је долазио један из Аустрије да види Београд и прешао [је] са једно 20—30 иберрајтера⁴⁴ из Земуне и два тердумана,⁴⁵ у црвеној униформи са великим шепирем, белим перјаницама (један је био Васиљевић, а други Јерменин Хиндоглу, с последњим сам бивао после често у Бечу, он је издао један немачко-турски лексикон). С њима су прешла и једна мала обична кола као што су сад фијакери, пак сам причао мо-

да би се начинио простор за Богословију, према Калемегдану пресечена и скраћена, а остали њен део остао је у дворишту Богословије (М. Ђ. Милићевић, *Из својих успомена. Бележке за просветну историју Београда*, Београд 1895, 10, 35, 50).

⁴⁰ Степенице (тур.).

⁴¹ 1824 тај Максим помиње се као писар (М. Петровић, *нав. дело*, I, 390).

⁴² Сретен Л. Поповић (1820—1890), писац дела *Путовање по Новој Србији* (Нови Сад 1879 — излазило у свескама под потписом *Сретен Л. П.*, а прештампано 1950 године у издању СКЗ, књ. 310—311). О њему: Милићевић, *Додатак Пожелеху*, Београд 1901, 132—134; П. Поповић, *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу*, Крагујевац 1934, 233—237 и Ђуро Гавела, предговор *Путовању по Новој Србији*, СКЗ, књ. 310—311, 5—14.

⁴³ Марко Буљугбаша презивао се Богдановић, а 1824 имао је под собом 16 пандура (М. Петровић, *нав. дело*, I, 391). — Буљугбаша (тур.), старешина буљука, једне војне јединице у турској војној организацији.

⁴⁴ Царински надзорник (нем., арх.). Дужност тих царинских надзорника у граничним областима Аустрије према Турској, Т. Р. Ђорђевић (*Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића 1815—1839*, Београд 1938², 29) описује следећим речима: »Ако је ко из Аустрије имао потребу да на обданицу пређе у Турску или Србију, морао је повести са собом и једног царинског над-

зорника, да пази да ни с ким не дође у додир. Ако би, ма из којих разлога дошао у додир с ким, надзорник је то достављао и дотични је, вративши се, морао ићи у контумац«.

⁴⁵ Тумац, преводилац (арап.).

⁴⁶ Контумац (нем.-лат.) = подвргавање лица која су долазила из Турске или које друге источњачке земље лекарском испитивању у нарочитим, строго одвојеним просторијама, у циљу установљивања да ли болују од куге или које друге заразне болести. Том лекарском испитивању нису подвргавани само путници, већ и роба која је долазила из источњачких земаља. Како је то испитивање обично трајало 42 дана, то се у романским земљама називало карантен (quarantaine). — Дужина тог лекарског испитивања у Аустрији била је различита: десет, двадесет, па чак до четрдесет два дана, према томе какви су били извештаји аустријских конзула о стању здравља у Турској. Смањивање овог рока било је врло тешко и само по изузетку«. (Т. Р. Ђорђевић, *нав. дело*, 27—29).

⁴⁷ Смисао је: ретко кад у Цариграду није било куге.

⁴⁸ Ред; поредак; правило (арап.). Низам-и-цедид = нови поредак, назив за реформу турске војне организације коју је започео Селим III а довршио Махмут II (1808—1839): укидање јаничарског реда (1826) и увођење регуларне војске, по угледу на војску модерних европских држава. Отуда је и припадник те реформисане турске војске назван *низам*.

се могло из једног места у друго ићи. И Београд је био затворен, нико није из њега нигди смео отићи, ако би ко хтео кришом отићи било је стражама заповеђено да се одма убије. У Земуну је контумац [био] 41 дан, а та књажева строгост је причинила да се болест одма угушила, а није се даље распростирала и сасвим је престала.⁴⁹

Црква београдска⁵⁰ беше мала без звонаре, свуд посред цркве беху столови. Митрополит беше Грк,⁵¹ и он би свагда при „Отче наш” и „Вјерују” читао грчки, али га ниједан пут не видох да служи. Особито бијаше знаменито када се од дрвета начини звонара и дигоше звона, то бејаше 1828 или 1829 године.⁵² Турски паша није допуштавао звона дигати, а био је наместио топове наспрам цркве и говорили су да су и лунте⁵³ гореле. Ми смо деца ишли на Калемегдан да видимо горе ли лунте, али нисмо видели. Паша је врло јако претио, али књаз је Милош био врло енергичан и још више претио. Кад су дигнута звона

⁴⁹ Реч је о епидемији куге у Србији 1837 год. О овој епидемији: Т. Р. Ђорђевић, *нав. дело*, 35—37.

⁵⁰ Ова се црква налазила на месту садашње Саборне цркве. Оштећена аустријским бомбардовањем Београда 1789, она је тридесетих година прошлог века била у врло орозулом стању, па се помишљало на њену оправку, но када се видело да би трошкови оправке изнели скоро колико и градња нове цркве, она је порушена и 1837 године отпочела је на њеном месту градња садашње Саборне цркве (Милићевић, *Белешке*, 4—9).

⁵¹ Антим, последњи Грк београдски митрополит (1827—1831). О њему: П. Швабић, *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, 1903.

⁵² Према Т. С. Виловском (*Метаморфоза Београда*, Београд 1911, 68) звона су подигнута 15 фебруара 1830 године. Међутим, М. Петровић, *нав. дело*, I, 715—716, наводи да су у Београд приспела новембра 1830 четири звона, наручена у Сомбору за 7.000 гроша, и да су ова четири звона намештена на звонару старе београдске цркве. Мени се овај Петровићев податак чини тачнијим, јер наручивање звона стоји у вези са хатишерифом од 1830 и мислим да је податак Виловског погрешан, тј. да уместо 1830 треба да буде 1831.

⁵³ Фитиљ за паљење експлозива (нем.-хол. *Lunte*).

⁵⁴ Сећам се да нам је Отац причао, како је после погребња кнеза Милоша, у рачуну поднесеном кнежевој каси, којом је он, као упра-

и почела звонити било је код цркве више буради вина, и који год је хтео могао је да пије. Толико је се трошило да је и бара од вина текла преко калдрме а коло је играло и продужио се то коло до на Саву, али Турци не пуцаше.⁵⁴

Цео Београд био је окружен шанцем и палисадом,⁵⁵ а шанац је био на неким местима које од ђубрета и земље мало натрпан; онда су Турци захтевали као што су донда [да Срби] и сад дођу да ископају, али чусмо да се говори: Господар⁵⁶ забранио да Срби копају ако Турцима треба, нека сами копају, и тако после видесмо да Турци сами копају, али се ниједна душа србска није смела приближити да гледа, јер су се Турци зарекли да ако кој од Срба приђе да гледа, да ће одма из пушке га убити.

Београд је имао шест капија, на Сави две: Балик⁵⁷-капија, друга Сава-капија;⁵⁸ трећа Варош-капија;⁵⁹ четврта Стамбол-капија⁶⁰ — ова је била зидана исто онако као и у Граду. Пета, Видин-капија⁶¹ била је од дрвета као и све

витељ двора руководио, сума за »оглашавање звонима« била особито велика, тако да је Отац љутито запитао, како има [црквена] управа образа да толико рачуна, када је књаз Милош био онај који им је та звона и подигао (К. А. Ј.).

⁵⁵ Ограда од коља или прошћа (нем.-фр.).
⁵⁶ Кнез Милош.

⁵⁷ Риба (тур.). Балик-капија, рибарска капија. Милићевић у својим *Цртицама* не помиње ову капију.

⁵⁸ Сава-капија се налазила на месту где се данас Великим степеницама силази из Париске у Карађорђеву улицу. Ова капија је називана и Бањалучка-капија. (Милићевић, *Цртице*, 44).

⁵⁹ Варош-капија је била на месту »где је сада књижара Велимира Валожића« (Милићевић, *Цртице*, 27—28). Валожићева књижара се налазила на углу улица Косанчићев Венац и Поп Лукине, у згради која је порушена 1939 године.

⁶⁰ Стамбол-капија се налазила на простору између Народног позоришта и споменика кнеза Михаила. »Озидана је била као какав градић са тврдим сводовима« и имала је три пролаза: са стране мање пролазе за пешаке, а у средини велики пролаз за кола. Срушена је 1866 године. (Милићевић, *Цртице*, 46—47).

⁶¹ За Видин-капију, Милићевић (*Цртице*, 28) пише да је била у улици Душановој, али »данас је тешко казати где је местимце била, тек је то онде близу оне творнице, где се твори електрика«.

друге, а шеста је била на Дунаву (Туна-капи, Дунав-капи или Су-капи, Водена-капија).⁶² Свуд унаоколо биле су карауле око 15 или 20, и у свакој око 15—20 сејмена⁶³ страже, а по капијама и више. Свакад у два сахата ноћи, то је у два сахата после заласка сунца,⁶⁴ све су се капије затварале и нико више није могао ни ући ни изаћи до ујутру; како би се капија увечер затворила, онда би на свакој караули буљугбаша викнуо: „Егдиралах!“⁶⁵ врло јаким гласом, а сви би остали у глас исто повторили,⁶⁶ мислим по једно три пута, и то је била страшна вика око целог Београда.

Све што је било трговине, то је било на Дунаву доле, као брашно, сол и друго остало, а прелазак за Аустрију је такођер био на Дунаву. Преко су биле велика концеларија и контумац, који је доцније вода обарала обалу и зато су Аустријанци сами сва зданија⁶⁷ обалили и сад је обала врло далеко отишла, а са српске је стране далеко затрпано, а на Дунаву су стајале две лађе војничке са топовима и звали су их „дубе“. У Доњем

граду бејаше ограђено и вода пушћена, које су звали „лиман“⁶⁸ ваљда пристаниште и ту су биле две или три дубе, војничке лађе с топовима. У Граду су били само топције, по караулама сејмени и то као и у Граду само башибозуци;⁶⁹ онда није било низама, већ делије,⁷⁰ топције и ти сејмени. Био је такозвани аскер (воинство),⁷¹ и у Делијском конаку делије; тај Делијски конак⁷² је заузимао оно место прекопута садашње Народне банке хошак,⁷³ а други хошак [је био] где је сад Касина; пак даље хошак код Делијске чесме⁷⁴ па наниже одприлике до садашње куће Радуловића [или] где је сада кућа Радуловића, била је једна кућа од оне четири што сам горе поменуо, остала читава само што је кров изгорео при Лаудоновом заузимању Београда, но и оне три су биле без крова пак после су покривене, а једна кућа што је сад Жанدارмериска касарна, била је пре под Аустријанцима францискански манастир,⁷⁵ тако сам доцније разумео, а Делијски конак је био на П (покој)⁷⁶ зидан, горе су делије обитавили а доле при зем-

⁶² Туна (тур.) Дунав; су (тур.) вода. Милићевић у својим Цртицама не помиње ову капију.

⁶³ У старој турској војној организацији сејменима су називани војници који су се бринули о псима, што одговара псарима у нашој средњовековној војној организацији. Касније, сејмени су били врста најамника у турској војсци (перс.).

⁶⁴ По источњачком рачувању времена дан и ноћ трају по 12 сати. Дан траје од изласка до заласка сунца, а ноћ од заласка до изласка.

⁶⁵ Један је бог (перс.).

⁶⁶ Поновили.

⁶⁷ Зграда зидана претежно од тврдог материјала.

⁶⁸ Затон; залив; пристаниште (тур.); Милићевић (Цртице, 40—41) помиње лиман на Сави, где су обично пристајале босанске лађе.

⁶⁹ У старој турској војној организацији башибозуком је називан род нерегуларне војске, добровољци (тур.).

⁷⁰ Врста најамника у турској војсци. Вук Ст. Караџић пише да су делије припадници везирове гарде (Српски рјечник, под делија).

⁷¹ Војник; војска (тур.). Воинство = војска.

⁷² Делиски конак се налазио на простору који сада заузима зграда Инвалидског фонда св. Ђорђе — задужбина Николе Спасића — угао улица Вука Караџића и Кнез-Михаилове (Милићевић, Цртице, 32).

⁷³ Ово је писано док Народна банка не

имаше још своју зграду, већ беше у Књаза Михаила улици на углу (К. А. Ј.).

⁷⁴ Делиска чесма се налазила уз Делиски конак. Када је 1869 Кнез Михаилова улица проширена, чесма је остала на средини Кнез-Михаилове улице, па је касније премештена у улицу Вука Караџића, уз имање Српске академије наука на коме се сада налази зграда Академије (Милићевић, Цртице, 32; Христић, Записи, 441).

⁷⁵ Францисканци (фрањевци) су саградили манастир за свој ред у Београду 1730 године. (Д. Павловић, Аустриска владавина у Северној Србији 1718—1739, Београд 1901, 58). — Постоји мишљење да се овај манастир налазио у згради званој Пиринчана (в. ниже нап. 84).

⁷⁶ Име слова П у црквенословенском језику.

⁷⁷ Назив је погрешан. — Треба: Грађанска касина. Грађанска касина је било друштво београдских грађана, основано 1869 са циљем развијања културног живота у Београду. Друштво је имало своју читаоницу, организовало предавања, концерте и сличне приредбе. О овом друштву: Милан Ст. Марковић, Споменница о прослави 25-годишњице Грађанске касине у Београду 1869—1894, Београд 1894; Б. Нушић, Грађанска касина (Сабрана дела XXIII, Београд 1935, 193—195). — Грађанска касина се налазила дуги низ година у згради друштва »Слога« — угао улица Кнез-Михаилове и 7 Јула, на месту где се сада налази зграда Задужбине Николе Спасића.

љи су штале биле, а ћошак гди је сад Народна касина,⁷⁷ била је Татарска кафана,⁷⁸ а иза кафане Татарски конак.⁷⁹ — Тај Делијски конак је био по обично турски зидан и већ склон паду, а [кад је] порушен буде то врло велико место, доцније поклоњено књазу Карађорђевићу, који је доцније претворио у башчу и сазидао кућу на оном месту гди је била Татарска кафана. Због убиства књаза Михаила коме је он узрок био и новац који је био за убиство спремљен и код његови људи нађен буде одузет и сва његова добра буду на лицитацији продата,⁸⁰ а ту се начину оне куће гди је

⁷⁸ Татарима су се у Турској називали стални курири који су на коњу и на далека отстојања носили званична писма, документа и новац и предавали их лично у руке оне коме су упућени. Татари су одржавали, на тај начин, званични саобраћај између централне управе у Цариграду и гувернера турских провинција. Као државни органи и повереници, татари су на путу имали велика права и повластице: свако на кога се обрати за помоћ био је дужан да им исту укаже, а у случају потребе имали су и право вршења реквизиције средстава за даље настављање пута. — После Другог српског устанка Турци су задржали своје татаре на линији Београд — Цариград, а кнез Милош је 1817 установио српске татаре, најпре као своје личне курире, а од 1820 као државне службенике. На челу српских татара, који су постојали до 1843, налазио се старешина, татар-ага. На основу капитулација, кроз Србију су пролазили, Цариградским друмом, и аустриски татари, а од 1835 и енглески (Д. Димитријевић, *Татари, НЕ СХС IV, 526—527 и Курири страних држава кроз Србију, НЕ СХС II, 504—505*).

⁷⁹ Војводин конак и Татарски конак у Београду купила је Српска држава 1834 за 25.000 гроша (М. Петровић, *нав. дело, I, 714*).

⁸⁰ О учешћу кнеза Александра Карађорђевића у припремању убиства кнеза Михаила, видети: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића I, Београд 1934², 34—42*.

⁸¹ Панђелова кућа је садашња зграда Инвалидског фонда св. Ђорђе — задужбина Николе Спасића на углу улица Кнез-Михаилове и Вука Караџића (Милићевић, *Цртице, 32*).

⁸² Цело то имање кнеза Карађорђевића које се налазило у Кнез-Михаиловој улици између улица Вука Караџића и 7 Јула, купило је на лицитацији друштво »Слога«, задржало за себе зграду на углу улице 7 Јул, а остало имање испарцелисало је и распродало (Христић, *Записи, 440—441*).

⁸³ Вук Ст. Караџић даје за делије следећи опис: »Делије су све коњици, и имају високе

сад Панђелова кућа⁸¹ редом све куће до Народне касине, коју је још пређе књаз Карађорђевић зидао.⁸² — Делије су имали високе [капе] као цилиндери али два пут виши и без обода. Неки би и шамије око главе и капе обмотали, а хаљине како је кој имао.⁸³

На Дорћолу било је још неколико кућа које су оправљене биле и било је више развалина са врло лепим фасадама. Од ових је један била двор принца Евгенија и Турци су је звали Пирнч-хане, (уместо Пиринц-хане) тј. Принцов хан.⁸⁴ Пок. Коста Цукић,⁸⁵ бивши министар финансија, причао ми је да је чи-

крне капе коврцаке« (*Српски рјечник под делија*).

⁸⁴ Ова зграда налазила се у Душановој улици и њене развалине су постојале до 1882. К. С. Протић (*Одломци за историју Београда — Београд од 1718 до 1739; Годишњица Николе Чуића VIII, Београд 1886, 256*) говорећи о фрањевачком манастиру у Београду, пише: »Ово је оно здање, које је постојало у развалинама све до 1882 год. Ми смо га звали Пиринчана, и доводили му ово име од Принчев Хан: Палата Принца Јевђенија. Међутим, принц Јевђеније није имао у Београду никакво здање нити је икад у Београду за дуже време живео«. Ово Протићево писање критиковао је Т. С. Виловски (*О прошлости Београда, Н. С. 1894, 105*), истичући да је Протић у праву када тврди да ова зграда није била двор принца Евгенија, али »да народ не грешти што мисли да је ово здање саграђено од принца Евгенија. Из старих слика, па чак и скица, што их је још 1859 године правио наш вредни Ф. Каниц, види се јасно, да је здање било огромно и богато искићено у барокстилу, баш као што су сва здања, која је у оно доба градио принц Евгеније у Бечу и околини бечкој. Манастири се у оно доба нису градили тако, а сем тога морало би бити и каквога трага од манастирске цркве. По једном тачном плану из год. 1739 и 1740... готово се насигурно може казати да је »Пиринчана« било здање у коме је пребивао командант вароши (Kommandatur)«. — У наше дане ово питање расветлио је Рајко Ј. Веселиновић у свом раду: Нека питања из прошлости Београда XVI—XIX века; III. Да ли је »Пиринчана« сазидао Евгеније Савојски? (*Годишњак Музеја града Београда II, 1955, 107—111*). Користећи један извештај аустриске војне команде у Београду из 1728 — у коме се даје објашњење плана командантове куће — и попис зграда у Дунавском (немачком) Београду из исте године, Веселиновић је установио да се овде ради о двома зградама које су се налазиле у непосредној близини: једној — у којој је становао аустриски командант, и другој — која се и за време Турака називала

тао, како је била једна дама у Београду док су још Аустријанци били, пређе Карловачког мира 1699 и описује лепоту Београда, и право регулисане улице, да је она мало у Немачкој тако лепе вароши видела.^{85а} — И ја се сећам да сам једном читао неки опис од једног глумца какви су се комади престављали у Београду и какове су забаве биле, сад би се помињало за Србе као што се помиње да су Сорби⁸⁶ у Дрездену били, који је био њихов.

Колико је шанак са шест капија опкружавао, толики је онда цео Београд био; Варош-капија, Стамбол-капија и Видин-капија имали су ћуприје које су се у војено доба са ланцима ћуприје дизали. На Варош-капији кад се је изишло, никакве куће није било, управнаниже доле гди се сада лево иде у Пиварској улици,⁸⁷ а десно на Саву, бејаху рупчаге и велики коров, а горе сад

Пиринч хан, а у којој су Аустријанци сместили своје војне апотеке, док је шталу која је припадала овом хану, принц Александар Виртембершки дотерао новцем Дворске коморе у Бечу и у њој држао своје коње. Из Боденеровог плана Београда из 1688—1690 види се да је ова зграда служила као магацин за смештај робе, а из једног турског сенета из 1826 да се закључити да је зграда у то време била мириски хан. — Према томе, лишено је сваког основа довођење »Пиринчане« у везу са Евгенијем Савојским. Порекло овог назива треба довести у везу са речју *пиринч*, не у значењу: кнез, принц, већ: (1) месинг, или (2) ориз, што би указивало да је овај хан добио име по томе што су у њему отседали, првенствено, трговци који су доносили и продавали наведену робу (упоредити писање Д. Ј. Поповића о хановима и начину на који су ханови добијали имена, *Београд пре 200 година*, Београд 1935, 10).

⁸⁵ Коста Цукић (1826—1879), економист и државник; за друге владе кнеза Михаила дугогодишњи министар финансија и просвете. О њему: С. Јовановић, *НЕ СХС IV*, 927.

^{85а} Пре Карловачког мира 1699 год. Аустријанци су држали Београд од 6 септембра 1688 до 18 октобра 1690 године. Београд је тада у рату доста страдао, а Аустријанци нису имали ни времена ни могућности да га обнављају и уређују по угледу на западне градове. Отуда податак »пређе Карловачког мира 1699« претставља, вероватно, омашку или А. Јовановића или К. Цукића, а наведени опис се, по свој прилици, односи на Београд под аустријском владавином 1717—1739 године.

⁸⁶ Сорби (нем. *Lausitzer Sorben*) Лужички Срби.

што сад је Господска улица⁸⁸ ту бејаше гробље, и ја сам више пути као ђак морао на пратње ићи.

Исто тако кад се је из Стамбол-капије или из Видин-капије изишло, нигде у близини никакве куће није било; пред Стамбол-капијом с леве стране ту се је сво ђубре из Београда избацивало, а у даљини стајала је Батал-џамија⁸⁹ у равном пољу, а доцније сам видео да се је на том ђубрету правила шалитра, а слушао сам да је Батал-џамија прављена после Карловачког уговора,^{89а} да је толико Турака што је из Аустрије прешло што је тамо било, да је та џамија била скоро усред вароши, а после Лаудона је као што реко само четири куће без крова и више џамија остало и доцније [су] поправљене које су оштећене биле. Ја сам свега 11 џамија запамтио од којих само две нису служиле, а сад је само једна,⁹⁰

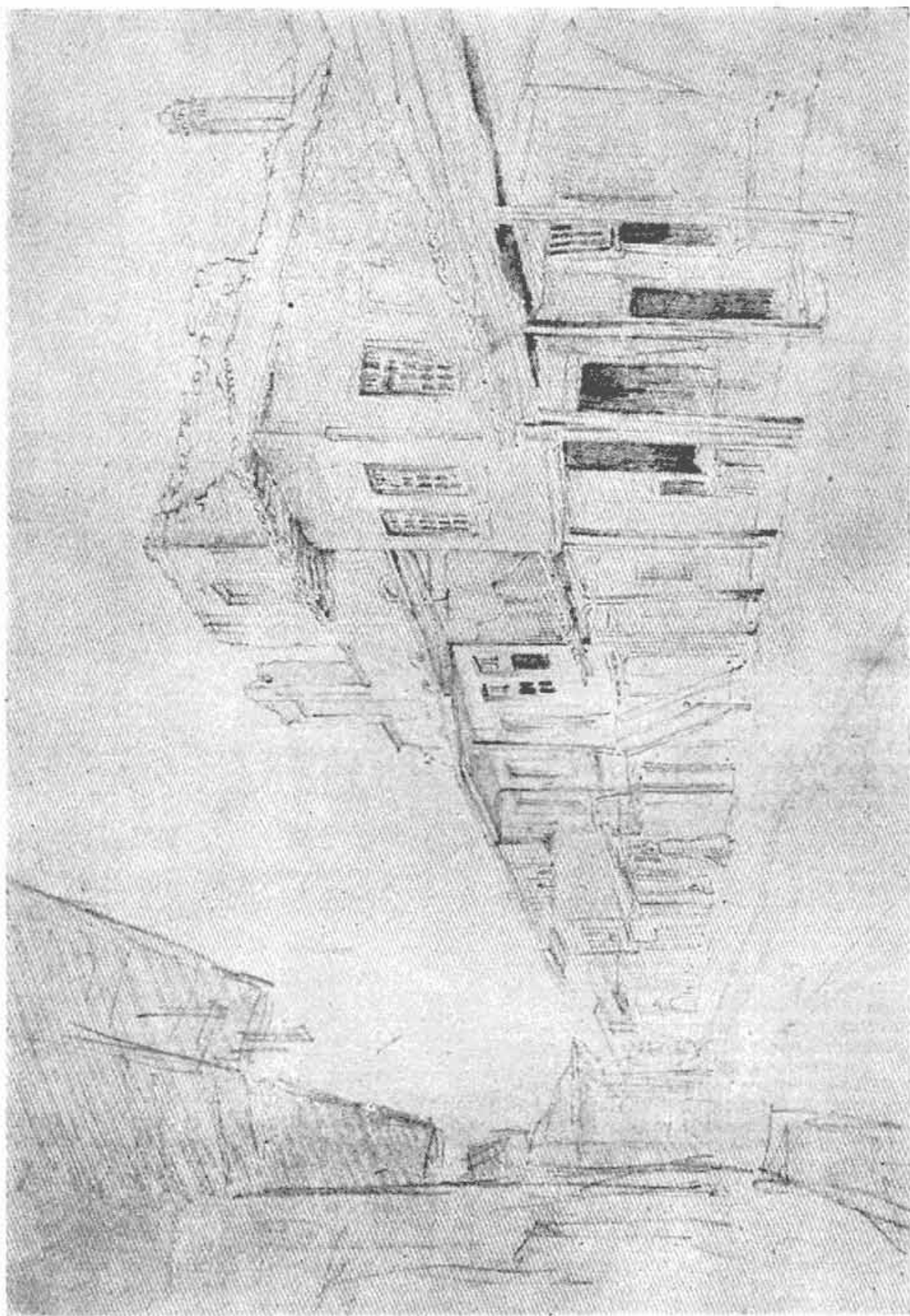
⁸⁷ Пиварском улицом Јовановић назива улицу Гаврила Принципа (Босанску) у којој се некад налазила Велика пивара — угао улица Балканске и Адмирала Гепрата. Та је зграда подигнута за прве владе кнеза Михаила за пивару. После су у тој згради држане позоришне претставе, а у њој је заседавала и Светоандрејска скупштина, 1858. Касније, у тој згради је била дуго времена гостионица са баштом, а потом Официрска задруга (Милићевић, *Цртице*, 28). Зграда више не постоји: један део порушен је почетком тридесетих година нашег века, а други део срушен је 1955.

⁸⁸ Данашња Бранкова улица. До краја тридесетих година прошлог века на томе простору се налазило гробље, које је потом премештено на Таш Мајдан (Милићевић, *Белешке*, 29—31).

⁸⁹ Напуштена џамија (тур.). Ова џамија се налазила на месту које сада заузима Народна скупштина, а порушена је седамдесетих година прошлог века (Христић, *Записи*, 150—151). Милићевић (*Цртице*, 26) бележи да је кнез Михаило говорио да Батал-џамију треба поправити и у њу сместити државну архиву.

^{89а} Карловачки уговор о миру закључен 1699 између Аустрије и Турске. О том уговору: В. Поповић, *НЕ СХС II*, 258.

⁹⁰ Ова џамија постоји и сада — налази се у Господар Јевремовој улици близу Калемегдана и позната је под називом *Бајрак-џамија*. Овај назив долази отуда, што су са ове џамије за време рамазана (30 дана поста) путем бајрака (тур. застава) давани вернима неки сигнали у вези са верским обредима за време тог поста.

Сл. 3 — Дорћол, бивша палата принца Евгенија Савојског. Рад Анастаса Јовановића. (Музеј града Београда)

њу Правитељство српско издржава и хоџу плаћа. Ова служи Турцима који су у Београду стално и странима који пролазе кроз Београд.

Као предграђе било је два места, прво Сава-махала а друго Палилула, последње постоји и сад на свом месту, само што је са осталом вароши сједињено, а Сава-махала била је где је сад касарна идући Топчидеру.⁹¹

Доцније кад су заведени низами, онда [су] и у Београд послани, пак будући да је Калемегдан сав у корову био обрастао, хтео је и наредио био паша београдски да изиђу и код Батал-џамије да се низами егзерцирају⁹² и то се одма књазу Милошу у Крагујевац јави, а он одма нареди да се више пандура онде нађу и још нођу пооре, и нареди да се каже паши, да је он чуо да [паша] намерава да пошаље низаме да се изван Београда код Батал-џамије егзерцирају, но да не чини то, да не газе родне њиве и штете чине, да они доста места на

⁹¹ Махала, група улица у једноме граду које су припадале једном исламском пароху-имаму (арап.). Према Милићевићу (*Цртице*, 44) Сава-махала је било село »насељено дуж Циганске баре (венетије) од данашње Антулине куће па горе чак до данашњих монопола«. — Монополи, које помиње Милићевић, налазили су се на Тргу бранилаца Београда, прекопута кафание »Мостар«. Отуда се и данас назива Стари монопол улица што иде од Ложионице ка овом Тргу. — Сава-махала је по Милошевом наређењу исељена у Палилулу 1834, а исељено је укупно 119 лица, чије су куће порушене и спаљене (М. Николић, *Београд тридесетих година прошлога века*, Београд 1951, 5). — Касарна идући Топчидеру, коју помиње Јовановић, постоји и данас у улици Кнез-Милоша, испод зграде некадашњег Министарства грађевина. Та касарна, звана Велика касарна, сазирана је 1834—1836 и стајала је 388.057,37 гроша (М. Петровић, *нав. дело*, I, 714).

⁹² Вежбају (нем.-фр.).

⁹³ »Уводећи воду у варош Београд, Турци су дуж оног ђериза (зиданог водовода) који узима воду из мокролушких извора, на извесним даљинама, зидали куле, на које су водоводним цевима узводили воду, да би она добила виши скок за свој даљи ток. Такве куле биле су: једна онде где је данас *теразијска чесма*; друга готово онде где је сада *кавана Руски цар*; а трећа је била онде где је сада *кавана Грчка краљица*. Од те три куле највећа је била она на *Теразијама*. Та је кула, поред своје веће висине, стајала на пространој чистини, далеко од околних кућа, а била је и

Калемегдану имају, иначе ће га султану тужити и сву ће штету паша платити, и нареди да се сва Сава-махала пресели около Батал-џамије а сви ковачи који су у Београду били да из Београда изађу и нареди да им се редом плацеви поделе на Теразије,⁹³ којима нимало право није било а морали су, за плацеве нису ништа плаћали.

Кад [је] 1830 дошао берат⁹⁴ с којим султан Милоша признаје за наследног књаза Србије и кад се чу да Милош долази [с] војском у Београд, онда су сви Турци у Град побегли, ниједна породица није у вароши остала и Варош-капија је предата Србима, а турска стража дигнута, и српски су војници стражу заузели, но они нису имали мундир, већ мали вес,⁹⁵ гуњац, појас, и преко кошуља чарапе, и опанке, шоца⁹⁶ [с] бајонетом и патронташ.⁹⁷

Књаз је одсео у свој конак, гди је сад Митрополија, а Митрополија је била одма до конака у једној малој кућици.⁹⁸

виша од свих околних зграда. Све те куле Турци су звали: *Теразије за воду*. Од тога се цео онај крај нове београдске вароши нарочито од Двора до близу Стамболкапије, и данас зове *Теразије*» (Милићевић, *Цртице*, 48). — Тај назив *теразије за воду* (водомер) Турци су давали тим кулама, подигнутим дуж зиданог канала за воду (ђериза), зато што су оне служиле за мерење нивоа воде ради развођења.

⁹⁴ Врста указа турског султана који адресату доноси некакву радост, на пример постављење, унапређење и слично (тур.).

⁹⁵ Фес.

⁹⁶ Шоца (Од нем. *schießen, schoß, geschossen*, пуцати; *der Schuß, пуцањ, метак*) је према В. Ст. Караџићу војничка пушка (Српски рјечник под шоца). Српски Законик о поступку судском у грађанским стварима од 20 фебруара 1865, § 471 тач. 5 наводи да је шоца дуга пушка (изд. 1914 год., 133).

⁹⁷ Фишеклија (нем. *Patronentasche*).

⁹⁸ Обе ове зграде налазиле су се прекопута Саборне цркве, на простору који данас заузима Патријаршија. На целом том простору налазила се до 1818 једна оронула зграда у којој је била Митрополија. Те године ово земљиште купила је Српска држава из народне касе за 15.000 гроша и кнез Милош је срушио десно крило Митрополије (ка садашњем Конаку кнегиње Љубице) и ту подигао себи двор, а у левом крилу и даље је остала Митрополија (то је она мала кућица, за коју Јовановић каже да се у њој налазила Митрополија). Тај Милошев двор, зв. *Господарски конак* био је »на два боја, са великим бројем соба, од којих

Више коначке капије стајала је у једном златном оквиру под стаклетом златна царска тура.⁹⁹ Стража је била у мундиру; гледао сам једном кад су ишли на пијацу¹⁰⁰ те се егзерцирали. Командир им је био г. Момировић, а солдата који су у мундиру били, могло је бити једно 70—80, а остали који су били у гуњчети, гаће и кошуљи, као што сам горе описао, могло је бити до 200. Напред су ишли они у мундиру, а за њима остали као што горе рекох, а пред свима један добошар, добошар и један са једном малом флаутом, звана пиколо, која је врло пиштала, а добошар добовао, тако су марширали од цркве на Велику пијацу, и ту где је сад Ватрогасна чета¹⁰¹ била је пијаца мало празна од турски гробова, а иначе све до краја била је пуна са гробљем. У садањој Жандармериској касарни била је врло велика цамија, а између те цамије и садање Велике школе¹⁰²

су неке биле украшене врло лепом дрвеном резбом« (М. Петровић, *нав. дело*, I, 713; Милићевић, *Белешке*, 11). Из једног инвентара Господарског конака из 1824 и 1829 године види се да је тај конак имао следеће просторије: шарену собу, собу у аремлуку, оаклију у аремлуку, собу до шарене собе, трпезарију, собу до трпезарије, каве оџак, собу момачку, мутвак и ћилер, три подрумске просторије, магазу и хар, а касније, 1836, је »сав преправљен« (М. Петровић, *нав. дело*, I, 380—390, 713). У томе конаку Милош је 1839 абдицирао, а после Вучићеве буне, 1842, у њему су били Државна штампарија и два разреда Богословије. — У левом крилу старе Митрополије, које је остало уз Господарски конак, становали су митрополити до 1831; када се митрополит Мелентије преселио у зграду Народне канцеларије поред Саборне цркве (види нап. 39), тај преостали део Митрополије је служио за становање татара и дворских послужитеља, а касније у њему су становали професори Богословије и ђаци благодјејанци. Господарски конак и преостали део старе Митрополије порушени су 1847 и на том простору је подигнута нова зграда Митрополије, завршена 1849 (Милићевић, *Белешке*, 9—12, 35—36). Ова нова зграда Митрополије порушена је почетком тридесетих година нашег века и на њеном месту подигнута је садашња зграда Патријаршије.

⁹⁹ Тугра (тур.) је стилизован цртеж у коме се садржи: име султана који сада влада, име његовог оца, титула »Хан« (господар) и фраза »ел-музафар-даима« (победилац свагда). — Милићевић (*Белешке*, 11) наводи да је ова тугра постављена по Милошевој наредби 1828.

био је повелики брег и тај брег био је покривен гробљем: спрам садањег хотела „Македоније“,¹⁰³ пак даље спрам Велике школе, био је један ред малих дућана, који су под владом књаза Михаила оборени као трошни; они су били турски, а ноћу се је помагало да брже трошнији буду и да се брже тај чир с тога места уклони.

Војници су имали капе сасвим округле, као сад што носе цокеји, и то две плаве и две црвене стране, а напред ширм¹⁰⁴ од црне коже, да би очи биле покривене од сунца, даље угасито зелен фрак, са црвеним витушкама,¹⁰⁵ плавим панталонама, чарапе сељачке и опанке, преко рамена патронаш и шоца [с] бајонетом.

Брег Ташмегдан¹⁰⁶ (сад такозвано Старо гробље и црква св. Марка,¹⁰⁷ звана палилулска) био је сасвим празан, а у средини између садањи гвоздених ула-

¹⁰⁰ Велика пијаца, налазила се на простору који сада заузима Универзитетски парк на Студентском тргу.

¹⁰¹ Ова зграда некадашње Ватрогасне чете и данас постоји на Студентском тргу бр. 17.

¹⁰² Велика школа се налазила на Студентском тргу бр. 1 у *Капетан-Мишином здању*, у коме је сада смештен Ректорат Универзитета и један део Филозофског факултета.

¹⁰³ Хотел »Македонија« се налазио на углу Студентског трга и Васине улице.

¹⁰⁴ Штит; заклон (нем.).

¹⁰⁵ Плетеница; еполета са увојцима (рус.).

¹⁰⁶ Ташмегдан (тур.) каменито поље (таш, камен; мегдан, поље) или Таш Мајдан је назив за простор оивичен улицама: Таковском, Георги Димитрова, Бориса Кидрича и Булеваром Револуције. Гледан из улице Георги Димитрова, са које се стране камен и вадио, овај простор изгледа као брег, па отуда Јовановић и каже да је Ташмегдан брег.

¹⁰⁷ Цркву св. Марка подигао је кнез Милош 1835 год. из заоставштине београдског трговца Лазара Нанче, родом из Катранице. Ова црква је изгорела априла 1941, а налазила се поред саме садашње цркве св. Марка, са њене леве стране. О овој цркви: арх. Петар Крстић, *Годишњак Тегничког факултета у Београду* за 1946—47 годину, Београд 1949, 59—66 (са архитектонским снимком цркве). — Око цркве св. Марка налазило се гробље, ту је премештено 1828 из данашње Бранкове улице, а касније, када је 1886 установљено садашње Ново гробље, ово је гробље прозвано Старо гробље и још до 1941 видели су се око цркве св. Марка заостали гробови.

зних двери и цркве, био је начињен један брежуљак и на њему један чардак од греда и даски са степеницама, и на њему је прочитан ферман¹⁰⁸ 1830 год. с којим се књаз Милош признаје за наследног књаза Србије. Књаз Милош је био у турском оделу, са чалмом на глави као што се онда носило; даље [су били] паша београдски и више србских и турских великаша.

Године 1831 дође ми мати са сестром и братом мојим и од њих разумем да ми је отац умро. По кратког времена умре ми и ујак, а ујна ме [дâ] да учим терзилук¹⁰⁹ за који ја нимало нисам имао вољу. 1832 год. се отвори у Београду типографија, због које књаз Милош беше [пратио] Цветка Рајевића¹¹⁰ са још једним господином¹¹¹ те су је у Русији купили [и] која се састојала из разних слова и две гвоздене ручне пресе средње величине, сасвим старе конструкције, и доведени су фактори из Беча и Аугсбурга, из Беча Адолф Берман¹¹² за директора печатње а Окенфус (Oggenfuss) и Шрепл из Аугсбурга, за словоресце матрица и

инструменте за ливење слова, а Хамер за словоливца из Беча.¹¹³

Кад је почела та штампара радити и ја сам је видео, тако сам добио вољу да то учим да на друго нисам ни мислио, но само на то.¹¹⁴ Г. Алекса Симић,¹¹⁵ тадашњи базерџанбаша,¹¹⁶ то му је било званије и титула као за трговачке послове, разне набавке, а највише је имао политичке ствари између књаза Милоша и паше београдског да преговара и расправља. Он је био побратим са мојим пок. ујаком и доцније, када је ујак умро, био је старатељ његове двоје мушке деце; ја сам га познавао и са његовим „већихаром“¹¹⁷ Васом тј. који се за његову кућу бринуо и све му набављао, пак њега замолим да каже Алекси да ме намести у штампарији које он одма и учини. Онда беше Димитрије Исаиловић¹¹⁸ (пређе професор) а тада као управитељ штампарије. Будем од истог позват и заједно са фактором¹¹⁹ Окенфусом прегледан^{119а} каквог сам здравља а особито очију, да ли добро видим, и будем у словоливницу примљен. А био је

¹⁰⁸ Указ турског султана без обзира на садржину (тур.). Јовановић овде назива ферманом *хатишериф* од 1830 којим је Србији призната унутрашња самоуправа. *Хатишериф* (тур.), свето (часно) писмо султаново, тј. султанов указ издат о каквој значајној прилици.

¹⁰⁹ Кројачки занат (тур.). »У Србији по селима терзије су сељаци као и остали људи, па кад коме треба што да му шије (н. п. гуњ, чакшире, зубун), он га зове својој кући, те ондје ради« (В. Ст. Караџић, *Српски рјечник*, под *терзија*).

¹¹⁰ Цветко Рајовић (1793—1873), политичар; за владе Карађорђевића у два маха био осуђиван под оптужбом учествовања у завери против кнеза Александра. О њему: Милићевић, *Поменик*, Београд 1888, 619—624; Ј. Продановић, *НЕ СХС III*, 660.

¹¹¹ Ради набавке штампарије ишли су у Русију Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић и исту су донели 1831 (А. Арнаутовић, *Штампарије у Србији у XIX веку*, Београд 1912, 25—28).

¹¹² Адолф Берман није доведен из Беча, већ су га Петронијевић и Рајовић довели из Русије 1831 (Арнаутовић, *нав. дело*, 28).

¹¹³ 1831 године, јуна месеца, доведени су из Беча за словоливце Антон Окенфус и Франц Хамерле. Готфрид Шрепл био је »резац« у штампарији (Арнаутовић, *нав. дело*, 29, 102). — О Берману, Окенфусу и Хамерлеу има података у наведеном Арнаутовићевом делу (стр. 28—38).

¹¹⁴ Сећам се да нам је Отац причао, да кад год је одилазио код штампаре, а ишао је кад год је узмогао, ваљда посведневно, кад би се приближио срце би му живље закуцало, чисто је добијао лупање срца, а фактори видећи га дневно око вратију, већ су га и познавали и звали га унутри (К. А. Ј.).

¹¹⁵ Алекса Симић (1800—1872), политичар, један од главних претставника Уставобранитеља. О њему: С. Јовановић, *НЕ СХС IV*, 130.

¹¹⁶ Старешина трговачког реда (тур.-перс.). »Београдски базрџан-баша или консул био је привилегисани експедитор робе, која је ишла преко Београдске Царинарнице« (Гавриловић, *нав. дело*, II, 410), па отуда, ваљда, Вук Ст. Караџић каже да је базерџанбаша »der mit dem Aus- und Einfuhr-Zolle Belehnte« (*Српски рјечник*, под *базерџамбаша*).

¹¹⁷ Већихар је искварена реч *векил-харч* (арап.), лице које је овлашћено да врши набавке и плаћа издатке за потребе куће паше или ког другог старешине, тј. у данашњем смислу *економ*.

¹¹⁸ Димитрије Исаиловић (1783—1853), професор и књижевник. Најважнији су му радови речници: француско-српски (1846), немачко-српски (1847) и латинско-српски (1850). О њему: Милићевић, *Поменик*, 184—186.

¹¹⁹ Пословођа у штампарији (нем.-лат.).

^{119а} Смисао је: да су га заједнички прегледали управник и фактор.

још један Грк пре мене примљен и једнога је књаз Милош из Крагујевца послао за у словоливницу, но ја сам мојих фактора постао љубимац, ваљда што су она двојица били већ старији људи. Ја онда узмем квартир¹²⁰ за моју мајку и сестру и брата и то као што сам видео од мојих фактора, наместим [га] са столицама и креветима и асталом, које онда у Београду никој имао није.

Године 1834,¹²¹ по заповести књаза пресели се штампара у Крагујевац и ту ја останем до јесени 1835 год. [а] после се опет пресели у Београд, па пошто сам из Крагујевца чешће морао писати мајци у Београд, а имајући доста алата у словоливници, ја начиним себи печат за запечаћивање писама. Многи из штампарије видећи то, стану ме молити да и њима начиним, које сам радо чинио, јер онда није било никог у Србији који би печате резао, и тако ја у моме слободном времену резајући печате, врло се извешбам у том послу, да сам после кад су заведени магистрати¹²² за њих печате резао. А године 1836 пошаље књаз Милош по татарину златну сабљу окићену брилијантима на коју сам по налогу изрезао: „Књаз Милош Обреновић Барону Хердеру. 1836 год.“ Тај барон Хердер био је позват из Саксоније те је кроз Србију пропутовао и прегледао руде и минералне воде.¹²³ — Доцније што је год

од маленкости у штампарији потребовало то сам ја морао резати.

Године 1838 позове књаз Милош тадашњег управитеља штампаре у Крагујевац и преда му један српски буквар, који беше написао Димитрије Давидовић,¹²⁴ јер до тог времена се учило у школама из руских буквара. Тадањи речени управитељ штампарије био је Јакшић,¹²⁵ бивши вишегодишњи казначеј¹²⁶ народне касе у Крагујевцу. Он донесе у рукопису буквар из Крагујевца, и рече факторима, да је књаз Милош наредио да за 14 дана буду 40 хиљада буквара штампана и повезана и у Крагујевац однешени.

Буквари су имали с почетка зачала¹²⁷ и мала црквена, после њих грађанска и напослетку рукописна слова. Када су фактори прегледали речни буквар, казали су г. управитељу, да се све то може израдити и за то време свршити, само кад би имали рукописна слова, која они не могу начинити, већ се морају у Бечу наручити, а то ће трајати најмање два месеца, а можда и више. Онда ће рећи управитељ, зар нисте разумели да књаз хоће за 14 дана да буквари у Крагујевцу буду; они кажу да они то не могу начинити, већ гравери у Бечу. Онда управитељ рече факторима за мене: па ето овај, који вам све што требате прави, нека он реже та слова; они рекоше не

¹²⁰ Стан (нем.-фр.).

¹²¹ Штампарија је пресељена у Крагујевац још 1833, јер је први број *Новина Србских* изишао у Крагујевцу 5 јануара 1834 године.

¹²² Општинско веће; општински суд (нем.-лат.). У обновљеној Србији магистрати су били нахијски (окружни) судови.

¹²³ Барон Зигисмунд Август Волфганг Хердер, рударски стручњак из Фрајберга (Саксонија) на позив кнеза Милоша пропутовао је Србију у времену од 24 августа до 2 новембра 1835 (по новом календару), у циљу испитивања рудног блага у Србији. Резултат тих његових испитивања објављен је тек за владе Уставохранитеља под насловом *Барона Ж. А. В. Хердера рударски путъ по Србији 1835 год. њ изводу*, Београд 1845, 8°, стр. [4] + 44. О Хердеру: Ј. Жујовић, *НЕ СХС* IV, 790.

¹²⁴ Димитрије Давидовић (1789—1838), књижевник и политичар; један од твораца модерне српске журналистике и главни радник на изради Сретењског устава (1835). О њему: Мили-

ћевић, *Поменик*, 119—124; Н. Радојчић, *НЕ СХС* I, 540; С. Шумаревић, *Димитрије Давидовић, биографски моменти*, Београд [1934]; *Споменица Димитрија Давидовића 1838—1938*, Београд 1938.

¹²⁵ Јаков Јакшић (1774—1848), дугогодишњи хазнадар (благајник) кнеза Милоша (1824—1836). Право му је презиме било Поповић, а Јакшићем су га, најпре, звали из шале, ради тога што је за Карађорђевог владе у Београду о свом трошку поправио некакве рушевине које је народ звао »Двори Јакшићеви« и у њима седео, али је касније узео сасвим то презиме. Јакшић је био управник Државне штампарије од 1836 до 1842. Арнаутовић, *нав. дело* 48, лише за Јакшића да је био пореклом Рус, али не наводи извор, па сумњам да ће то бити тачно, јер је Јакшић рођен у Срему, у селу Угриновцима. О њему: Милићевић, *Поменик*, 195—196.

¹²⁶ Благајник (рус.-арап.).

¹²⁷ Почетна, велика слова.

може он, а и ја рекох да то нећу моћи да урадим, но он рече: „Мораш! седи те брзо ради” па оде.

Ја онда узмем типографске формуле од слова, изрежем мени од плеха форму, кривине и висине слова и почнем прво Ж јер то ми се чинило најтеже, и то од оне масе од које се слова лију, јер није више потребно да има само по један комад од сваког слова, — и после неколико сати будем готов са словом Ж. Кад видеше моји фактори почеше викати „Браво, браво! врло добро!” и одма они то ударе у чисто и врло вруће олово и начину матрицу, од које се слово у инструменту излије за пресу, а ја продужим даље које ми је све лакше и лакше ишло и за седам-осам дана будем са свима словима готов, а фактори како је које слово готово било, одма [су] од њега матрице правили и одма излили и у штампарији употребили, а буквари¹²⁸ буду на време печатани, повезани и од управитеља у Крагујевац однешени.

Кад се управитељ из Крагујевца вратио, причао је како је пред књаза Милоша букваре изнео, да су у његовом присуству сви великодостојници а и Давидовић похвалили рад, а управитељ им је испричао, како није било ових рукописних слова и да су фактори хтели у Беч послати да се режу и како је он мене натерао те сам их ја изрезао. Тада стану неки од њих показивати своје прстене које сам им ја слова изрезао, јер онда се није могло у Србији готових златних прстенова добити, већ су то кујунције од злата лили, и они су сами онда са танким глетом и чекићем слово издубили како су могли и знали, а ја сам их са грабштихлом¹²⁹ — тако се зову ножеви са којима се гравира, фино израдио, у чему сам се већ био добро извежбао. Поменуло се, да сам ја и сабљу барону Хердеру потписао која му је послана у Саксонију, као и сребрно кан-

дило које је књагиња Јубица у Русију послала. Онда како Давидовић тако и књаз Милош са осталима решише да ме пошаљу у Беч на науку и управитељ добије налог да ме како у Београд дође, за Беч пошаље.^{129а}

Кад је управитељ у Београд дошао, он је како факторе тако и цео персонал позвао и пред свима изјавио како је књаз био задовољан, а кад је чуо да сам ја та слова изрезао заповедио му, да ме у Беч на науку пошаље. Ја сам се неисказано обрадовао и сви ми честитају, но мајка моја кад је чула била је запрепашћена, јер је намеравала да ме скорим ожени, и девојку ми већ била изабрала, без да сам је ја видео. — На годину дана пре овога ја бејех купио и једну кућицу са повеликим плацем и то све од моје зараде, јер сам од резања печата више добијао но од моје плате. Лети сам више од 6—7 часова дневно имао времена на то употребити, осим недеље и празника. Ја сам цео ходник од уласка до словоливнице био ишарао и измоловао разним шарама из типографских књига, које су имале разних дрвореза и поред тога и портре Доситеја Обрадовића.

Кад сам год. 1832 ступио у словоливницу добијао сам плату 20 цванцика аустријских¹³⁰ месечно. Ја сам се задовољо кад сам први пут толики мој новац видео, јер до тог времена нисам ниједне паре своје имао. Зато одма узмем квартир за моју мајку и сестру и исти [сам] доцније наместио сасвим по немачки, тј. купим на Сави жуто офарбан стол и столице и чини ми се да сам скоро од првих у Београду који је своју собу с столом и столицама имао, а тако могу рећи и да сам први од мог друштва које се је од 20—30 лица састојало, ја дао себи немачке хаљине начинити, тј. панталоне, прслук и капут и качкету.

Моји фактори тако су ме заволели јер сам врло ревносан био, смотрен на

¹²⁸ Потпуни наслов тога буквара је: *Србскиј букваръ или нова азбучна књижица за прво наставленіе младежи у народнѣмъ нормалнѣмъ школама княжества Србіе. У Вѣограду, при княжеско-србској књигопечатнѣи 1838, стр. 62, л. 1, 8-ина (С. Новаковић, нав. дело, бр. 1056).*

¹²⁹ Мало длето за резање у металу (нем.).

^{129а} А. Ивић, нав. дело, 226, греша кад наводи, да је Јовановића на школовање у Беч послао стриц.

¹³⁰ Сребрни аустријски новац од 20 крајцера (нем.).

послу који су ми давали и тачно га испуњавао, зато су ме фактори управитељу Исајиловићу препоручили те су ми после три месеца плату од 20 на 60 цванцика повисили и тако сам онда мајку и сестру почео хранити. Сестру сам у Бечу удао 1851 год. за Николу Хади-Поповића,¹³¹ чиновника србског а венчала се у руској капели и мени за љубав је књаз Михаило кумовао, а стари сват беше Стева, син владике новосадског,¹³² а девер Димитрије Цехани, ондашњи (бечки) врло угледни трговац, Грк и мој добар пријатељ. Уздарје сам дао сестри ону моју кућу у Београду и још к тому 200 ₰ [дуката], а доцније још 200 ₰, а мајку сам до њене смрти 1879, тј. 47 година издржавао.

Кад сам дакле моју радост и ту новост, да ме шаљу на науку у Беч, мајци саопштио, она се је пренеразила, кукала је и плакала и молила ме да не идем, али наравно узалуд. Пред полазак сам отишао и књагињи Љубици руку да пољубим, јер ме је она познавала. Прозори од њене собе беху пређе спрам нашег стана. Једном кад сам био запалио чибук на нашем чардаку, а књегиња то виде, дозовну мојој мајци, јер беше сасвим близу, викајући: „Сејо, сејо, узми тај чибук пак по његова леђа!”. Моја мајка то брзо изврши, на највеће задовољство књегињино, и ја се никад више нисам усудио, тамо да пушим. Кад сам се од књегиње опростио, рекла ми је: „Да ти није мајчино млеко просто ако се женске не чуваш”. Опростио сам се и од оба кнежевића, (звали су се „бегови”). И они су ме добро познавали јер сам им обојици начинио и изрезао лепе сребрне печате. Првome сам изрезао грб србски окружен војеним амблемима, тј. барјацима, пушкама и топовима, а унаоколо

надпис: „Милан Обреновић, Престолонаследник Србски” а Михаилу само мали србски грб у среди, а унаоколо име и презиме и то овако: „Бег Михаило Обреновић”.

Месеца јуна,¹³³ 20-ог, на св. Илију сам прешао у Земун. Испратили су ме више од 20 персона од мојега друштва. Будући се контумацисало¹³⁴ у Земуну десет дана, то сам био понео и спаваће ствари које сам после у Београд вратио. Контумацисали смо у друштву нас троје, од првих ондашњих трговаца, Димитрије Лазаревић, звани Циганлазић,¹³⁵ и један Цинцарин из Македоније. Кад смо стигли у земунски контумац морали смо у једној великој соби распаковати све наше ствари, које су све комад по комад преписане (записане) и све су по соби растурене. Затим су врата и пенцере затворили и донели у једном великом тигању ватру, а на ватри метнули мекиње помешане са струганом коњском копитом и сумпором и у том страшном смраду држани смо неколико минута, после смо затворени у једну ограду у којој су била дугачка здања, приземна, све од по једне собе, кујне, таван са великим степенима и двориште. Све смо хаљине морали дневно распрострајети по авлији, а ако би било киповито, по тавану. За сво време имали смо једног момка који би нам јело доносио из гостионице, а доктор је сваког јутра долазио на визитацију.¹³⁶ Пошто смо тај затвор издржали десет дана, једанестог будемо отпуштени. Затим смо отишли у једну гостионицу у Земун, распитали се и саветовали односно пута, како ћемо продужити за Беч, да ли паробродом који је већ по други пут у Земун из Пеште дошао, ал' нас саветоваше да нипошто не идемо њиме, јер прво врло лагано иде, друго

¹³¹ Никола Хади-Поповић је био за друге владе кнеза Михаила судија Великог суда. О њему има података у књизи: *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића* (средно Д. Страњаковић), Београд 1939, 161—162.

¹³² Тај владика новосадски је Платон Атанацковић (1788—1867). О њему: Р. Грујић, *НЕ СХС I*, 87—88.

¹³³ Омашка. — Треба да стоји: јула, јер св. Илија по старом календару пада 20 јула.

¹³⁴ Издржавати контумац (карантен) (нем.-лат.).

¹³⁵ Димитрије Лазаревић био је трговац мануфактуром и за друге Милошеве владе био је, једно време, и судија трговачког реда у новооснованом београдском Трговачком суду (Маринковић, *Успомене*, 130 и Христић, *Записи*, 264). Маринковић и Христић (*нав. место*) наводе као Лазаревићев надимак Циган-Мита, а не Циган-Лазих.

¹³⁶ Преглед (нем. Visitation).

тако много света путује из љубопитења, да види и лађу што иде „шпиритусом“ (тако је онда свет говорио). Лађа је била као и друге лађе, од дрвета и врло тешка. Звала се „Цар Франц“ и рекоше нам да тек пети или шести дан стиже у Пешту; да је препуна света, да нема места ни за седење камоли за спавање. Тако се ми решимо путовати колима, и тај дан погодисмо кола до Новог Сада, и дванајестог дана (од поласка из Београда) увечер стигосмо у Варадин¹³⁷ и код моста где се прелази у Нови Сад, ту нас Сремац доведе и рече да силазимо, јер он не иде у Бачку, његов је пут доведе. Онда узмемо двојицу те нам ствари понесу, и преноћимо у Новом Саду. Сутрадан погодисмо кочијаша за Сегедин и тако четрнајести дан пођемо за Сегедин, и тај пут трајао је три дана. За та три дана успут једва да видесмо једног дрвета, све пусто, нигде уредног пута, а од гостионица за преноћиште нигде ни спомена, већ када смо касно увечер код какове пусте¹³⁸ стигли, викали смо док је човек чуо те дошао да нас од паса одбрани и у кућу уведе да преноћимо. Ту смо добили кукорозовине на земљу уместо кревета, сутрадан добро платили, па даље, а идуће вече опет негде исти такав конак, а шеснајестог дана бесмо у Сегедину, куда смо остали један дан и погодили кола за Пешту, а осамнајестог дана кренули се за тамо, докле нам је требало опет три дана, и тако 21 дана стигнемо у Пешту, но како је та Пешта изгледала, да бог сачува. Те је године била поплава, те су у сокацима кроз којих пролазисмо многе куће биле

порушене, било је жалосно видети. — У Пешти остадосмо два дана. Моје друштво имало је својих послова да посвршава, а ја сам целу Пешту и Будим обишао и прегледао. Како данас Пешта изгледа, не може човек себи да престави да је то та иста варош, данас зацело осам до десет пута већа од ондашње.

Из Пеште смо већ [кренули] паробродом у Беч, и то двадесет четврти дан смо стигли. Одсели смо код „Белог курјака“ на Alte Fleischmarkt,¹³⁹ права земунска или новосадска гостионица. Собе на првом и на другом спрату; свуд унаоколо ходник а редом собе, а доле при земљи штале. Нимало није наличило на Беч, но нами то није падало у очи.

После једног дана одем г. Тирки, те се преставим. Главни шеф те трговачке куће био је Теодор Тирка, — а фирма беше Теодор Тирка и компанија. Они су били Цинцари и давно дошли из Македоније, населили се беху у Оршави. Тамо се најстарији брат оженио са Српкињом, из отмене, благородне фамилије спахије Демилића.¹⁴⁰ Тај Теодор Тирка био је врло стар и није ништа радио, а син његов беше Деметар, који је у компанији са својим братом од стрица Теодором радио. Они су врло добро говорили српски, а мати истог Деметара била је врло позната у раније доба као благодетјелка^{140а} српске књижевности и помагала је како Димитрија Давидовића тако и Вука Караџића и др.¹⁴¹

Њезин син Деметар, био је касније повереник књаза Михаила у свим његовим финансиским стварима и набавкама и књаз Михаило га је веома волео.¹⁴²

¹³⁷ Петроварадин.

¹³⁸ Пољопривредно имање изван већег насеља, али се тим именом назива и необрађена земља која служи за испашу стоке (мађ.).

¹³⁹ Улица у Бечу.

¹⁴⁰ Демелићи су били трговачка породица у Бечу и велики поседници земље у Пањеви, у Банату. Један од њих, Петар Демелић, био је кандидат за брак са старијом Милошевом кћери Петријом и два пута је ради овога долазио у Крагујевац, 1822 и 1824, али ствар није свршена (Гавриловић, нав. дело, II, 726—728).

^{140а} Добротворка.

¹⁴¹ Тако је њојзи посвећена једна књига Стефана Живковића *Благодетелна Муза или чувствованија и мисли књ изобразенија срца и*

књ украшенија душе, 1815 у Бечу, код Шнирера. — У посвети спомиње се њенога оца Господара Теодора Демелића »ревностъ и любовъ књ свомъ роду« и да је она његове »народолюбиве добродѣтели наслѣдила«, као и да му је својим »иждивениемъ щедро помогла« ову књигу на свет издати (К. А. Ј.).

¹⁴² Удовица истог Деметра Тирке причала је мени и мом поч. брату Кости, да је књаз Михаило сутрадан после своје веридбе са грофицом Јулијом Хуњади дошао к њему; та се веридба изгледа некако на брзу руку и доста непромишљено свршила и књаз се, чим беше ствар свршена, тргао и покајао, ал' беше доцкан. Г-ђа Тирка причала је, да је седећи у Тиркиној соби на дивану, горко се заплакао и

Ови трговци примили су ме врло пријатељски, нашли ми стан и храну и упутили ме у грчку школу, те сам на ново почео са децом школу да учим, тј. немачки. Деметар није радио у канцеларији, већ [је] све послове изван куће обављао. Држао је лепе коње и кола, живео је кавалерски.¹⁴³ — Он нареди једном да се кола упрегну, да ме води у Академију св. Ане, куда су биле уметничке школе, и одведе ме код професора Рала, одн. славног бакроресца, и рече му да ме је послао књаз Милош да учим бакрорез; он рече: „Врло добро”, но да му донесем моја сведочанства од школе цртања. Када ја рекох да таква немам нити ми у Србији имамо такве школе, онда он рече Тирки, да треба најпре да научим цртати и нека ме прво одведе код проф. Гселхофера и упише у школу цртања Академије. Он то и учини те кад су школе почеле онда ја одем, и тај ме професор врло лепо прими, определи ми место и предложи ми оригинале које ми ваља копирати, нареди те ми фамулус¹⁴⁴ донесе све потребно и тако ја почнем прилежно да радим. Но како ми је тешко било, кад погледам око себе и видим све младиће који су више година млађи од мене били, како су главе и целе акте рисовали,¹⁴⁵ а ја очи, уши и носеве тек почео, и како ми је тешко ишло, ал’ професор видећи како сам прилежан, врло ме је често обилазио, коригирао и поучавао. Тако после три или четири месеца, одем у бакрорезну школу код једног ђака Чеха, с ким сам се познао био; он резаше једну Богородицу по Рафаелу у величини од 1½ стопе¹⁴⁶ висине. Упитах га колико времена он на томе ради, он ми рече већ преко две године и рече ми да је већ [више] од шест година у цртачкој школи и да сада још иде у ту школу.

да је пошавши заборавио на дивану своју мараму, коју је она, ушавши у собу после његова одласка нашла још сву влажну од суза и коју је, вели, њен муж за живота чувао са тим сузама кнежевим као свету успомен (К. А. Ј.).

¹⁴³ Волео је вештине и уметност и сам је после имао лепу збирку слика, старина, оружја итд. (К. А. Ј.).

¹⁴⁴ Послужитељ у школи (нем.-лат.).

¹⁴⁵ Цртали.

¹⁴⁶ Стара мера за дужину, 0.316081 м.

¹⁴⁷ Већим делом.

То ме уплаши и ја помислих, шта ће бити од мене, куд могу ја толико времена тој науци посветити, па макар имао и дара да што научим, ја са тим бакрорезом не могу у Београду ни соли заслужити камоли хлеба. Али у рисовању нисам нимало вољу изгубио, на то сам велику вољу имао и професор је са мном задовољан био, и данас постоје по већој части¹⁴⁷ моје тадање ствари рисувања.

Године 1840 добијем од управитеља штампарије из Београда портре Карађорђа у природној величини на платну малано, око пет стопа високо и пише ми да се добро известим шта ће коштати то портре у величини од једне стопе да се на челику или на бакру изреже. Ја онда однесем исто портре код проф. Рала и кажем му да ми је исто из Београда послато и да желе знати шта ће коштати; он ми рече да ће на челику коштати 1000 фор.¹⁴⁸ и да ће требати времена једну годину, а на бакру 800 [фор.] и да ће требати 8 месеци. Ја сам дотле већ био прилично немачки научио и већ се са неколико ђака моје школе упознао. Тако причам једноме, какву сам комисију¹⁴⁹ добио, да сам код проф. Рала био и да сам добио по један екземплар како од челика тако и од бакрореза добио, као и цене. Он ми рече да има сада још један нов начин на који се сада портрета раде, а то је рече л и т о г р а ф и ј а, њу је неки Сенефелдер пронашао. Он, вели, познаје неког фотографа Штадлера који је врло фино и лепо портрета литографисао, па рече, да одемо код њега, што и учинимо. Он нам покаже разна портрета која је израдио, као краљицу енглеску, онда као девојку, шпанску краљицу такођер као девојку, које су тада владале, затим Мехмед Алију,¹⁵⁰ Кабреру (шпанског револуционара за

¹⁴⁸ Сребрни новац; до увођења крунског течаја 1892 форинта је била аустриска новчана јединица (1 фор. = 2 круне). До 1857 форинта је имала 60 крајцара, а када је те године uveden тзв. аустриски течај форинта се делила на 100 крајцара.

¹⁴⁹ Налог (нем. Kommission).

¹⁵⁰ Мехмед Алија (1769—1849), турски генерал; као намесник у Египту уништио мамелуке, а касније водио против централне власти два рата и султан га признао за наследног владара Египта.

Дон Карлоса) и друге још. Када сам упитао шта ће то портре коштати, он ми рече 60 форината, мени се учини да нисам добро разумео те га поново запитам и зачудих се тој великој разлици у цени. Узмем од њега неколико проба и све заједно са ценама пошаљем у Београд, и одма добијем одговор из Београда, да дадем одма радити, које и учиним, и радећи Штадлер на том портрету одма закључим у себи, овај посао може за мене подесан бити, с тога га запитам шта захтева да ме учи литографији, он рече 2 форинта за један сат, и ја одма пристајем, он ми набави све потребно као камен, креде и све остале нужне ствари. Ја сам имао један стари бакрорез Доситеја Обрадовића, издат од Миловука¹⁵¹ у Пешти, и одма тај образ почнем на камену радити по настављењу¹⁵² Штадлера; пошто ми је први ред показао, ја сам га још двапут задржао, јер није ми имао шта више да покаже при том раду. Кад сам готов био [с] Доситијем ја сам дао 20—30 комада штампати, после сам владу Мушицког¹⁵³ литографисао, а затим Вука Караџића по цртежу Павла Симића,¹⁵⁴ за који сам молио Вука те му је седао за тај посао, и тако сам ја први од југославенских народа почео литографисати.

Исте године у Бечу неки професор Пецвал прорачуна и пронађе како треба да буду стакла сложена за дагеротипну машину, што се доцније назвало фотографијом. Дагер¹⁵⁵ је год. 1839 престабио свој проналазак Француској академији наука прославио се и добио доживотну

пензију, и био одликован од свију европских владатеља.

Дагер је г. 1840^e послао два дагеротипа цару Фердинанду, од 6—7 см. величине. И наша Академија св. Ане добила је те сличице на углед и биле су изложене у једној сали Академије; оне су престављале неке пределе с кућицама. Нашим ђацима Академије објашњавано је како је тај Дагер пронашао да помоћу хемије и оптике може снимити свашта из природе, на једној бакарној сребром превученој плочици и исте су овди изложене 2—3 дана нами на углед. Ја сам те образе гледао и врло су ми се допале, ал' сам приметио да се многи од ђака нису за то интересовали.

Укратко затим пронађе дакле професор Пецвал прорачун и састав стакла за ту машину, јер Дагер је са обичним увеличавајућим стаклом фотографисао и требало му је сат-два времена док је снимио. Оптичар Voigtländer у Бечу изради ту машину по проф. Пецвалу, и изложи је у свом дућану. Када сам је видео, толико сам зажелио имати такову једну машину и само сам на то мислио, и станем молити г. Тирку да ми је купи и да постепено од моје стипендије одбија док се не исплати. Машина је са свима приборима коштала нешто мање од 100 фор. Он то заиста на моју велику радост и учини и ја добијем № 3 исте машине, које сад хиљадама оптичара на целом свету израђују и има тих машина милијардама.¹⁵⁶ Могу дакле рећи да сам у целом славенском свету ја први који сам почео да се занимам фотографијом,

¹⁵¹ Јосиф Миловук, књијар издавач у Будиму. Број његових издања је око 20. Прва књига коју је издао била је Доситејева Христовија (1826), а последња Књигоименик (1833). За ову последњу пише Новаковић Ст., (нав. дело, бр. 866): »Ово је уједно и мала библиографија ондашње српске књижевности и књијарски списак, али је и као једно и као друго вјештије састављен него многи потоњи пријегледи овакве врсте«. — Миловук је касније прешао у Србију и 1847 године штампао је у Београду свој Први србски рачуноводитељ. — Његова писма В. Ст. Караџићу штампана су у Вуковој преписци IV, Београд 1909, 221—289, али су она сва из времена док је држао књијару у Будиму (1821—1838).

¹⁵² Упутство.

¹⁵³ Лукијан Мушицки (1777—1837), епископ и књијевник. О њему: В. Петровић, НЕ СХС II, 926—928.

¹⁵⁴ Павле Симић (1818—1876), сликар. О њему: В. Петровић, НЕ СХС IV, 132.

¹⁵⁵ Луј Дагер (1787—1854), француски сликар; усавршио фотографију: пронашао да је јодид сребра осетљив на светлост и применио га као светлосно осетљиву супстанцу за фотографисање, као и да слабо видљива слика на једном слоју соли сребра може бити развијена паром живе и фиксирана у раствору кухињске соли, па се по њему тај најстарији начин добивања позитивних слика назива дагеротипија.

¹⁵⁶ Ово је свакако или омашка или хипербола, јер толики број фотографских апарата није постојао крајем XIX века.

и зацело сам данас једини још жив од оних који су први почели тај посао, јер од то доба има 68 година¹⁵⁷ а ретко је ко тако млад почео и слабо се толико интересовао као ја, и од оног времена до данас ја се још једнако и непрестано са фотографијом занимам и то ми је најмилија забава. Све доцније проналаске око фотографије пратио сам и занимао се, и нисам оставио док нисам сазнао и сам начинио.

Тако например и стереоскоп. О овом хоћу овди укратко да наведем како сам до тога дошао.

Пише ми г. Вук Ст. Караџић год. 1854 да је допутовао један руски полковник¹⁵⁸ са госпођом и одео у хотелу „Wilder Mann” у Kärntnerstrasse.¹⁵⁹ Исти је још дететом отишао из Далмације, одкуда је био родом, у Русију, затим тамо ступио у војску, оженио се, а сад је пропутовао Лондон и Париз и био у Далмацији те походио своју родбину коју је још тамо имао. Он има портрета како своје тако и своје госпође, које је дао израдити у Лондону, да одем к њему да иста видим. Г. Вук знајући колико се ја интересујем, био му је за мене причао. Ја чим добих то писмо, одем истом господину и он ме врло љубазно прими и покаже ми образе.¹⁶⁰ Ја кад видох, задивих се. Те слике, су биле свака за себе у једној кутији у коју се гледало кроз два стакла; кад сам погледао, ја сам видео сасвим пластично цео лик. Дуго сам гледао и чудио се, и напослетку замолих пуковника да ли би ми дао један од тих ликова да код куће проштудирам, и он ми то одма дозволи. Ја како сам добио одмах сам отишао код једног књиговесца и питао га, да ли може једно стакло од она два извадити и после опет онако залепити без да се позна да је скидано, и он ми то обећа. Онда одем код оптичара и замолим га да ми онака два стакла изшљају, што је и учинио, јер сам ја мислио да се цела ствар у стаклу састоји, но гледајући дуже, видим да

нису оба портрета са једне тачке снимљена, јер на једном се једно уво није видело, а на другом се видело. Кад ми је књиговезац стакло опет онако залепио да се не позна да је вађено, а стакло добијем од оптичара, онда начиним један сандук, и на њему четири мала точка, а на патосу утврдим шине између које ће ићи точкови, и наместим мог слугу да мирно седи, док ја од њега две слике снимим и добро забележим која је лево, која десно, и кад беху портрети готови, и ја начинив онаке кутије као оне које сам имао, и кад загледам, видим за дивно чудо пластично, али уместо позитивно, ја видим све негативно, као кад се новац у восак притисне, нос, уместо да је напред, а он је у глави, и све наопако, а томе је био узрок што сам био тачно забележио, леву слику за лево око, а десну слику за десно око, но тако гледајући и намештајући више пути, случајно променим те десни лик метнем за лево, а леви за десно, те онда одједном видох да су моје слике исто онако пластичне као и полковникове, и томе сам се ја не мање обрадовао но Колумбус кад је Америку пронашао.

Тако сам и први од Славена стереоскопије израдио. Неки Прокеш оптичар, био је купио француске стереоскопије на стаклету, са кутијама, и начинио једну изложбу, у великом локалу „Sperl” за коју се продавале улазнице.¹⁶² Ја сам отишао да видим ту изложбу, затим, после неколико дана одем у дућан истог Прокеша и кажем му да сам видео његову изложбу, и да су врло интересантне ствари, тј. изгледи Париза, но да и ја имам такве слике од Беча, на стаклету. Он рече да то није могуће и ко их је правио? Ја рекох, ја сам. Он ме замоли да ли би могао са мном поћи да их види, ја рекох ако га интересира може са мном поћи, јер сам видео да му се то чинило невероватно. Кад је слике видео особито се обрадовао да има и од Беча стереоскопије и замоли ме не би ли му дао да

¹⁵⁷ Омашка. — Треба да стоји: 58 (1840—1898 = 58).

¹⁵⁸ Пуковник (рус.).

¹⁵⁹ Главна улица у Бечу.

¹⁶⁰ Лик; слика.

¹⁶¹ Углача; обради (нем. schleifen).

¹⁶² Ова је изложба била 1854 године (М[арко Стојановић]., † Анастас Јовановић, Српске новине, 5 децембра 1899, стр. 2).

их изложи са оним француским што му ја дозволим и дам му једно 8—10 комада, као напр. Бург;¹⁶³ Цар-Јозефов трг; Стеванова црква; Пратер штресе, и друге. Он хтеде да објави да сам их ја израдио, но ја му то нисам дозволио. Доцније сам нашао у једној књизи — тада чувеног очног лекара, хофрата¹⁶⁴ Јегера, (који је после оперисао од „штара“¹⁶⁵ књаза Милоша, којој сам операцији и ја присуствовао), у тој књизи „О очима и наочарима“¹⁶⁶ он бележи следеће: „израда првих стереоскопских слика у Бечу заслуга је и почаст г. Анастаса Јовановића“. Извесно му је ово саопштио оптичар Прокеш.

Године 1841 дође у Беч господар Јефрем, брат књаза Милоша, са његовом кћери Аном¹⁶⁷ и сином Милошем,¹⁶⁸ кога беше довео на науку и наместио га на Мариахилфу¹⁶⁹ у Штифтсхаусу,¹⁷⁰ тадањој војеној инжењерској академији. Враћајући се у Београд позове ме да пођем са њим у Београд, јер сам му био причао да сам био овди код више фабриканата и питао како би и под којим условима примили једног младића да учи занат, исто тако био сам и код разних занатлија како овди тако и у Брну, где се праве чоје, а овди код лимара, грнчара, столара, бравара итд. и од тих мајстора бејаш добио једно 15—16 писама. Ја сам частицом¹⁷¹ био рекао мајсторима да ми дају писмено на који

би начин узели мога брата на занат, а то сам учинио да убедим нашу власт или ministre, да одаберу један број младића који би се дали да уче разне занате како у Бечу тако и у Брну. Мајстори беху у писмима назначили да ако се сами одевају имају да служе три године као шегрти, а ако их мајстор одева четири.

Када сам дошао у Београд, ја сам министру правосудија сва та писма предао и предложио му, да би требало само путни трошак тим младићима платити, које неће много износити, и ако их неће они одевати, да неће им ништа више неће имати да дају нити трошак на њих, и тако ако хоће могу касније још више и на више заната послати, па и место само по једног, по два и три на нужније занате дати.¹⁷²

Када сам то тадањем министру правде г. Стефану Радичевићу¹⁷³ представио, а на њега ме беше упутио г. Миловук,¹⁷⁴ који онда беше секретар истог министарства, рекавши ми да ће то најбоље бити јер је човек просвештен и он ће се највише за то код књаза заузети тако и код остали министара, но није било тако. Министар ме врло лепо примио и врло хвалио што сам се ја за то заузео, али баш ништа није учинио, а његов начелник је, место да и он то помогне, предложио да ми се укине благодетељање што сам ја [то учинио] без дозвољења његова, јер ми питомци који смо у Бечу

¹⁶³ Царски двор у Бечу.

¹⁶⁴ Дворски саветник (нем.).

¹⁶⁵ Очна болест мрена, катаракта (нем.).

¹⁶⁶ Тачан назив ове књиге је *Brille und Fernrohr*, а изашла је у Бечу педесетих година XIX века (М. Стојановић, *нав. место*).

¹⁶⁷ Ана Обреновић (1821—1868), од 1842 удата Константиновић, бавила се књижевношћу: у Београду је објављена 1836 године једна њена књига-превод *Наравоучителне повѣсти* (Ст. Новаковић, *нав. дело*, бр. 971).

¹⁶⁸ Милош Обреновић (1829—1861), отац краља Милана.

¹⁶⁹ Улица у Бечу.

¹⁷⁰ Задужбински дом; каноничка кућа (нем.).

¹⁷¹ Сваком понаособ.

¹⁷² Овај Јовановићев предлог за унапређење заната штампан је у књизи Т. Р. Ђорђевића, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од другог устанка до еснафске уредбе 1847* (СКА, СЕЗ XXXIII, II од. књ. 15, Београд 1925, 73—74). Јовановићев предлог носи датум

16 октобра 1841 године и упућен је Попечитељству просвештенија, а већ 28 октобра 1841 године В. № 1478, шаље књажески представник, попечитељ иностраних дела, горње Јовановићево писмо с прилозима Савету «с тим да он предмет овај у размотреније узети и по истом Његовој Светлости с повраћанијем послатих аката своје мненије поднети изволи (*нав. дело*, 74). Стефан Радичевић био је у то време и министар правде и министар просвете (НЕ СХС II, 812, 815), па отуда у *Аутобиографији* Јовановић каже да је овај предлог предао министру правосудија.

¹⁷³ Стефан Радичевић († 1871), политичар, присталица Обреновића, за владе Уставобранитеља био у емиграцији. Писац књиге *Проект устав за войводовину Србску*, Земун 1849 (Новаковић, *нав. дело*, бр. 1617). О њему: Милићевић, *Поменик*, 587—588 и Ј. Продановић, НЕ СХС III, 634.

¹⁷⁴ Ово је, свакако, Јосиф Миловук.

били једно нас 14, били смо стављени под његовом управом, то сам разумео од г. Милука. Но кад је он чуо да ме је господар Јефрем у Београд довео и да сам у књажевом двору како од књаза тако и од књагиње Љубице врло добро примљен, одма је од тога одустао.

Ја сам онда од књагиње Љубице врло милостиво примљен био, као и од књаза, а и на ручак двапут позват био. Онда је тај књажевски ручак био сасвим грађански као у најскромнијој грађанској кући. У зачељу седео је књаз, до њега с десне стране мати књагиња Љубица, до ње сам седео ја, до мене стражарни официр; с леве књажев дежурни ађутант, до њега секретар књажев, па онда слепи Ђура;¹⁷⁵ овај је живео у двору као неки пензионер, ко је и шта је био не знам, но сећам се да се доцније о њему нешто писало, али није био нека особито значајна ил' заслужна личност.

Ја сам једном замолио књаза, не би ли ми седео да га дагеротипирам, што ми је одобрио и снимео сам га, но није ми баш особито добро испало, јер тешко је било онда и било је управ као неки случај, ако је портре особито добро испало.

У двору онда није било много официра или гардиста, нити жандармерије, већ су били кабадахије,¹⁷⁶ одабрани и угледни момци у врло лепом и богатом турском оделу. Видећи мене у немачком оделу — снимајући књаза у авлији, ове кабадахије мислили су да сам Немац и да не знам српски, па ће рећи један другоме, пошто сам већ књаза био снимео, „Е брате, ови Швабе су ти чудни људи, овај ради како би се поболео, а други ће пак доћи да га лечи“.

Онда при поласку замолио сам књаза да ми дозволи да могу образ литографисати, које ја од њега написмено до-

¹⁷⁵ Милутиновић Ђура (1770—1844), народни гуслар и ревносни скупљач »пренумераната« на многе српске књиге из прве половине XIX века. Његова преписка чувала се у Народној библиотеци у Београду. О њему: Милићевић, *Поменик*, 358—360 и *Додатак Поменнику*, 181.

¹⁷⁶ 1 У јаничарској војној организацији дахија је било нарочито звање, а кабадахија је потсмешљив назив и значи: дахија који се хвали; 2 врста дахијских слугу који су им

бијем и досад га имам, и њега ћу овде приложити, да се види како је велика промена била, [до пре] двадесет и неколико година, како у писању тако и у потпису.

Препис дозволе:

Д о з в о л е н њ

Съ коимъ допушта се Литографу г. Настасу Јовановићу, да може слободно литографирати мое портре кое се при њму находи безъ да му [ко] у томе препятсвуе.¹⁷⁷
(место печата)

у Бѣограду

23 октобрѣя 1841

Михаилъ М. Обреновићъ с. р.
Књазь Србскій.

ДОЛАЗАК КЊАЗА МИЛОША У БЕЧ 1841 ГОД.

Од г. Тирке разумео сам, да ће скоро књаз Милош у Беч доћи и да је он добио наредбу и да му је квартир спремио, те када је дан био опредељен када ће књаз стићи у Беч, ја сам се случајно код г. Тирке нашао и замолио га да ли би и мене повео на Кајзермилен¹⁷⁸ куда ће [књаз] паробродом стићи које он с драге воље прими и поведе ме. Када је лађа стигла ми уђемо у лађу, он се књазу поклони и поздрави га и у исто време и мене представи као кнежева питомца који је од њега послат на науку у Беч. Ја приђем и пољубим га у руку, а он ми нареди да помогнем кад његови момци буду ствари из лађе износили да се што не заборави, које ја и учиним и одведемо га у његов стан на Хохен маркт.¹⁷⁹ Кад сам [са] г. Тирком од њега пошао он ми заповеди да чешће

слепо служили и извршавали њихова наређења [каба (тур.) груб]. Те момке на двору, о којима пише Јовановић, народ је звао кабадахијама, вероватно с тога што су својим одевањем — »врло лепо и богато турско одело« — потсећали на кабадахије.

¹⁷⁷ Омета; спречава (цсл.).

¹⁷⁸ Део Беча поред Дунава.

¹⁷⁹ Трг у Бечу.

дођем, јер његови момци не знају немачки па ако где што треба да им покажем, које сам ја врло радо чинио и свагда, док је гођ он у Бечу био, ја сам као код своје куће био и свагда или ме он позивао или сам сам одилазио. Доцније промени квартир у Анагасе,¹⁸⁰ и ту сам врло често ишао, а и г. Вук Карацић је врло често долазио к њему и ја сам најрадије слушао кад су они један другогме разне догађаје причали. О! каква је штета што нисам ја све то бележио! Једном тако у разговору проводећи, кад ће рећи књаз Милош г. Вуку: „Хајде Вуче иди кући, јер ја хоћу да идем у Пратер у шетњу, а ти Молерчићу поћи ћеш са мном”. (Књаз Милош је имао обичај свакоме ново име наденути, Вука је звао „Топал”,¹⁸¹ али му то никад није у очи рекао; Живановића¹⁸² је назвао „Игуман”, Думбу¹⁸³ „Каддија”, једним словом скоро сваког, а мене је прозвао Молерчићу и покојни књаз Михаило никад ме није другчије звао, а и кад би ми писао, он би ми писао: Молерчићу). — Ја дакле причеках док се књаз обукао, а кад смо пошли стигосмо г. Вука на степенима, како лагано силази са његовом штулом коју имаше због његове сакате ноге. Идући тако за њим такође лагано с једне степени на другу, књаз стаде попевати импровизујући:

„Хајде Вуче да гонимо Турке”
 „Ти хајд’ напред, ја за тобом”
 „Ал’ полакше да стићи могу”
 „А Турци ти побећи не могу”.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Улица у Бечу.

¹⁸¹ Хром; сакат (тур.).

¹⁸² Јаков Живановић (1808—1861), политичар; у Србију је дошао 1834 и био директор кнежевине канцеларије. Напустио је Србију 1839, пре Милошеве абдикације, у знак протеста што је устав од 1838 године удовољавао Милошевим противницима. У Србију се вратио 1859, а после збацивања кнеза Александра био је једно време прогнан из Србије. Бавио се и књижевношћу — превео је Цицеронова *Тускуланска испитанија* (Беч, 1842). Главно његово дело је из политичке историје Милошевог доба: *Нехолоко примечанија на књигу Славени у Турској* од Кипријана Роберта (Споменик СКА VI, Београд 1890). О њему: Милићевић, *Поменик*, 160—164; С. Јовановић, *НЕ*

Вук оде кући а ја с књазом у Пратер.¹⁸⁵ Кад смо били прилично зашли доле, одприлике до „Треће кафане”,¹⁸⁶ књаз изађе да се пешке прошета, онда стаде преда ме и рече, да му је руски посланик казивао каквих лепих галерија слика има по Ђерманији, и настави: „То треба да видих”, на што му ја рекох да још годину ил’ две треба да останем овди па ћу молити Правитељство да ми дозволи, да могу бар једно шест месеци проћи и разгледати. Књаз ме на то гурну руком у прсе да ме је чисто заболело, и онако у ватри рече: „Па ево ја идем сад скоро у Ђерманију, па хајде са мном да све то видиш”. Ја му одговорих: „Хвала господару, али ја не смем јер сам правитељствени питомец, нити би могао без дозволе”, — но он рече: „Па ево Вук је над питомцима овди, пак ћу му ја рећи, да јави доле¹⁸⁷ да ти се допусти”, и тако после пет или шест дана рече ми књаз да му је Вук јавио да могу са њим поћи и да се брзо спремим. Знајући да када са књазем Милошем путујем, морам имати и пристојно одело, набавим црни фрак и бели прслук и све остало потребно.

Књаз Милош беше већ одавна наредио велика путничка кола која су већ и готова [била], и ми пођемо почетком августа 1842 године. Најпре одемо у Ческу на добро барона Сине,¹⁸⁸ у Пољабрад, ту будемо особито примљени од народа. Одатле одосмо у Карлсбад, после у Теплиц, ту је књаз обишао сва места где су биле Наполеонове битке против

СХС I, 741. Пада у очи да Милићевић не помиње, да је Живановић за време Милошевог изгнанства био једно време његов секретар, већ наводи да је: »5 марта 1839, дао оставку и отишао у Срем, где је живео као приватан човек, али увек као српски грађанин, са српским пасошем».

¹⁸³ Думба, цинцарска банкарска породица у Бечу XIX века (Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937, 361).

¹⁸⁴ Ови стихови, у нешто измењеном облику, налазе се код Милићевића, *Књаз Милош у причама*, Београд [1935], 312.

¹⁸⁵ Део Беча са великим забавним парком.

¹⁸⁶ Кафана у Пратеру.

¹⁸⁷ Београд, Србија.

¹⁸⁸ Сина, погрчена цинцарска породица у

Руса и Немаца. После смо отишли у Дрезден и ту остали 6—7 дана. Краљ саксонски био је тада на маневрима. Ту смо били једнога дана позвати на ручак код аустријског посланика, исто тако и код руског. Једном пак дођоше једна дворска кола пред наш хотел и јегер дође горе и упита је ли књаз код куће, ја рекох да јесте нашто он пријави принца Јохана. Ја одмах јавих књазу и док књаз навуче брзо његову обичну униформу (од угасито црвене боје, од злата исплетене гомбе¹⁸⁹ на прсима са повећим дугмадима, мало налик на мацарску атилу,¹⁹⁰ оковратник, рукаве и свуд унаоколо златом извезено, а дуга мало испод колена. Он говораше да су тако у старо доба Срби носили.) — пошто секретар Живановић не беше код куће, ја дочеках принца Јохана и уведох га књазу. Пошто се поздравише и седоше, ја сам им тумачио и рекох да је књаз Милош наредио своме секретару да јави принцу пошто краљ није код куће да ће доћи њему да учини посету, принц рече да је он већ добио то извешће, но пошто он сад станује напољу у Пилницу дошао је да он први поздрави књаза и да се упозна са њим. Он је много о њему слушао и читао. — Овако преводечи ја њима, принц примети да он добро зна сорбски, тј лужички, и тако ме многе речи питао како се кажу српски и онда [би] он казао како се зову на сорбски, што одиста беше мала разлика.

После два дана смо ми, тј. књаз, Живановић и ја отишли у Пилниц, где је летњи двор краљев, те је књаз посетио краљицу и вратио визиту принцу Јохану. — Краљ није имао деце. — При визити књаз је седео са краљицом и принцом Јоханом, а Живановић им је толмачио, а ја сам за другим столом седео са принчевима и принцезама, — било их је четворо. — Они су ме љубопитно распитивали за књаза и ја сам им причао, како је он подигао Србију

против Турака и ослободио земљу и постао владатељ српски и они су се свему дивили. — Садашњем краљу саксонском беше онда 12—13 година. — Тадањи краљ Фридрих Аугуст II, пао је (1854) с коња и погинуо, а после њега постао је краљем принц Јохан и прославио се као љубитељ уметности и као научењак.¹⁹¹ Сад постоји у Дрездену и један његов музеј — *Johanneum* — особито богат и леп. — Када сам последњи пут био у Дрездену видео сам једну славенску заставу у једном долапу¹⁹² затворену, тј. уз стакло сасвим прилепљену да се више скинути не може и сетио сам се одма зашто је тако прилепљена. Када сам онда, год. 1842 био са књазом пролазећи кроз један ондашњи музеј, показаше нам ту неку заставу која је високо на једној мотци висила и рекоше нам да се та заставка код њих налази већ више од 400 год. Ја зажелих да је видим изближе и замолим да ли би било могуће да се иста скине како би је могао изближе посматрати и један мали надирт начинити што директор одма обећа и док смо кроз још једну или две собе прошли разгледајући, јавише ми да је заставка скинута и на један стол положена. Ја сам је онда брзо мало нацртао — на једној страни беше лик Спаситеља који сеђаше на једном престолу а другу нисам могао видети јер је положена, а окренути се није могла јер се ломила пошто је од велике старости била као трула и страшно сам се кајао што сам захтевао да је скину, јер онде где је лежала свуд унаоколо лежало је изломљено пуно парчића, тако је крта била, да нисте смели руком је дотаћи, јер оно што сте ухватили то вам је у руци остало. А доцније када сам је видео залепљену, одма сам знао зашто је то учињено, иначе ништа не би од ње остало. У Дрезди смо 6—7 дана остали и од двора је наређено било да нам се све што је

Вечу која се бавила трговачко-банкарским пословима и имала, путем свога великога богатства, огроман утицај на економски живот Аустро-Угарске. О овој породици: Д. Ј. Поповић, *мав. дело*, 149—158.

¹⁸⁹ Пуце; дугме (мађ.).

¹⁹⁰ Кратак коњички огртач опшивен гајтанима који су носили мађарски коњаници (мађ.).

¹⁹¹ Исти је под псеудонимом »*Philaletes*« превео Дантеову *Божанску комедију*, који превод спада у најбоље (К. А. Ј.).

¹⁹² Орман (тур.).

интересантно покаже и да нас свуда проведу. Дотле смо све на нашим колима са четири поштанска коња прошли јер никуд није било жељезнице а од Дрездена до Лајпцига већ је било жељезнице и ту смо се први пут возили и наша кола на жељезници повели и тако кроз Германију гди смо год прошли путовали смо на нашим колима.

У Лајпцигу је захтевао књаз те смо се попели на астрономску кулу, али не због астрономије већ да види положај и околину Лајпцига, гди је велика Наполеонова битка била и тачно се извештавао гди је био Наполеон а где остале силе, а после смо отишли на само место вођени једним господином који је све тачно знао и све књазу испричао како се битка вршила.

Из Лајпцига смо отпутовали у Вајмар; онда је у Сахсен Вајмару владао отац садашњег великог херцога, који беше врло дебео и постар, а велика херцегинја, мати садањег херцега беше сестра руског цара Николе I.

Ту смо особито лепо примљени били и све што је било за виђења показано нам је. После два дана смо позвани од херцога на ручак, али не у вароши већ на његовом летњиковцу који се звао као и онај у Бечу „Schönbrunn“.¹⁹³ Ту смо изванредно лепо дочекани, дворска је стража стала у параду и презентирала,¹⁹⁴ велики херцог изишао је до стеница а херцегинја на салонска врата и гозба је била особито лепа. Ту смо остали до пред мрак. Сутрадан били смо позвати у театар. Књаз је био у дворској ложи са в. херцегом и в. херцегинјом и њиховим сином, садашњим владоцем, који беше онда око 20 год. а и Живановић који им је толмачио, а мени је дата прва ложка до дворске и додат ми је један херцегов ађутант.

Из Вајмара смо отишли у Франкфурт

на Мајни, ту нико није посетио књаза нити је пак књаз кога посетио. Одавде је до Рајне већ ишао гвоздени пут,¹⁹⁵ те сам књаза замолио да ме пусти да идем до Рајне, што ми он допусти те сам отишао на један дан, а сутрадан сам се вратио, пошто сам Мајнц разгледао.

Из Франкфурта смо управ у Минхен отишли, а одавде у Линц, а из Линца смо паробродом у Беч, но књаз у пароброду тј. у салон није хтео улазити, већ је за цело време до Беча седео у својим колима.

Кад стигосмо у Линц, ја, прегледајући новине нађем онди како је у Србији буна и да је књаз Михаило пребегао у Земун, и да је Карађорђевић за српског књаза прокламован.¹⁹⁶ Ја и Живановић закључимо да кнезу то не саопштимо до Беча, јер га иначе дотле нећемо моћи сносити до Беча.

Већ кад смо у Дрездену били, ја сам закључио план нашег путовања и видео сам шта се ради. Живановић је врло кришом радио и по њему не би никако могао ништа докучити, али књаз је често по коју реч изустиио, ни најмање не водећи бригу што сам ја ту, а приметио сам да га је Живановић учинио пажљивим да према мном о томе не говори, ал' он није марио, знајући да ја у тој ствари нит' помоћи нити нашкодити могу. Сва писма, која су на књаза или на Живановића адресирана била, била су свагда кад смо где стигли, већ на пошти пре нас, и све сам ја са поште доносио и сва су била пост ресторант; а и она која су слата ја сам на пошту носио и свугде куда смо год стигли, прво је било, како с кола сиђем, да одма потражим пошту и писма донесем. Књаз је био сасвим уверен и тврдо је држао, да ћемо из Германије право у Београд ићи. Живановић је како [са] Вучићем¹⁹⁷ тако [и са] Петронијевићем¹⁹⁸ кореспондирао; са

¹⁹³ Место у близини Беча у коме се налази велики дворац бивших аустријских царева.

¹⁹⁴ Одати почасни војнички поздрав са »пред при« (нем.-лат.).

¹⁹⁵ Железница (герм.).

¹⁹⁶ Августа 1842 године. О тој буни: Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, Београд 1936.

¹⁹⁷ Тома Вучић Перишић (1787 или 1788—

1859), главни Милошев противник, вођ Уставобранитеља. О њему: С. Јовановић, *НЕ СХС I*, 445—446; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, Београд 1936.

¹⁹⁸ Аврам Петронијевић (1791—1852), политичар и дипломата; велики Милошев противник, са Вучићем стајао на челу Уставобранитеља. О њему: Ј. Продановић, *НЕ СХС III*, 359—360.

кнежевим знањем је генерал Хауер¹⁹⁹ доле отишао као да Саву мери и регулише, а рађено је све то и са знањем књаза Метерниха,²⁰⁰ а Метерниху је било главно да се може учинити да се Русија од покровитељства Србије одгурне; било је са његовим²⁰¹ знањем да се књаз Михаило збаци с књажевског престола, зато што је био приврженик Русије. Да ли је Метерних желео и хтео, да књаз Милош дође опет за књаза који би може бити по обећању радио да се Русија одгурне од покровитељства Србије, и може бити да је то књаз Милош Метерниху обећавао и веровао да ће га Метерних у Србију довести, јер из књаз Милошевих уста сам чуо, да му је Метерних говорио, како он преко 30 година не само Аустријом већ целом Европом дрма и нико га још није тако преварио као та два сељака Вучић и Петронијевић, што нису реч одржали да се књаз Милош у Србију врати. Да ли је хтео Милош да се врати не зна се сигурно,²⁰² али да је хтео и да је учинио да се књаз Михаило збаци то је сасвим сигурно и зато је генерала Хауера доле послао.

Доцније, око 1856 па скоро до конца 1858 године, за време докле је књаз Михаило био у Бечу, Метерних није никада пропустио да на сваки соаре²⁰³ који даваше, макар и у најужем кругу, не позове књаза Михаила, и ретко је са ким био толико љубазан као са њиме. Честим обхођењем [с] њиме упознао га је и по карактеру и по уму и заволео га готово као сина, а можда је томе допринело и што је увиђао колико је неправедно према њему поступио када га је, тако млада и добра и праведна, помоћу књаза Милоша, његовим новцем и његовом политиком лишио престола.

¹⁹⁹ Хауер, аустриски генерал у Земуну; узео активног учешћа у припремама за организовање Вучићеве буне: састајао се са виђенијим уставобранитељима у Земуну и Београду и присуствовао њиховим састанцима на којима је израђен план за буну, а Вучић је пред буну, 17 августа 1842, прешао у Земун и одржао са њиме двочасовни састанак (Д. Страњаковић, *Вучићева buna*, 1, 53, 56, 145, 146).

²⁰⁰ Кнез Метерних (1773—1859), аустриски државник и дипломата. О његовој политици

Када је децембра 1858 г. Милош Св. Андрејском скупштином опет изгласан за књаза, књаз Михаило ми је причао лично, да је то Метерниху било врло мило и да му је рекао: Драги кнеже, ваш је отац стар, за годину-две ви ћете доћи на престо, с тога хоћу да вам дам један савет. Народ је као дете и као дете, тражи играчке; његове пак жеље расту са њим. Немојте узимати за пример велике европске државе, које постоје по стотинама и до хиљаде година, већ ви пођите редом, немојте прескакати бројеве и бројати 1, 3, 5, 8, 12 и 20, већ редом како ред захтева. Даље ми причаше књаз да га је Метерних запитало: Шта велите, кнеже, колики је број оних у вашем народу који знају читати и писати, бар онолико, да кад један пише другом, онај и разуме шта је хтео рећи и да му на то зна да одговори. Ја сам му, рече ми књаз, одговорио да ће бити 20—25%, на што ми он рече: „О мој кнеже, ви би били најсрећнији владатељ у Европи ако би то тако било, ал' ја јако сумњам!“ Ево, рече књаз, — Метерних је већ од више година мртав а ја се и данас стидим што нисам боље знао већ му онако одговорио, јер доцније сам се известио и дознао да нема више од 4—5 на стотину.

Још се сећам и то, да ми је књаз Милош, када је 1848 год. Метерних пао и побегао, рекао: „Тај Метерних је мени говорио како сам се дао из Србије отерати, — јест, ал' мене бар људи отераше, а не ђеца, као што њега отераше“.²⁰⁴

Када се ми дакле из Линца паробродом у Беч вратисмо, одма књазу све саопштисмо што смо Давидовић²⁰⁵ и ја већ у Линцу у новинама читали, тј. да су Вучић и његово друштво у Србији направили буну, да је Вучић оти-

у Источном питању: В. Поповић, *Метернихова политика на Блиском Истоку*, Београд 1931.

²⁰¹ Метерниховим.

²⁰² Нејасна стилизација. — Смисао је: не зна се сигурно да ли је Метерних хтео да се Милош врати у Србију.

²⁰³ Вечерњи пријем; посело (фр.).

²⁰⁴ Ово се налази у једној другачијој верзији код Милићевића. Кнез Милош у причама, Београд [1935], 208.

²⁰⁵ Омашка. — Треба да стоји: Живановић.

шао у Крагујевац заузео топове и ушанчио се, а да је књаз Михаило отишао из Крагујевца и доста се народа почело око књаза скупљати, а Вучић почео картечима против народа пуцати, нашта народ поче куд кој да бежи. Књаз Михаило видећи то, врати се у Топчидер, ал' не у Београд, јер Вучић са Турцима у споразуму био, те би Турци књаза одмах ухватили, зато је он одмах прешао у Земун.²⁰⁶

Када је књаз Милош све то разумео и сад тек видео шта је урадио, заповеди Живановићу да напише писмо књазу Михаилу а мени заповеди да одма сутрадан рано пођем паробродом за Земун и то писмо књазу понесем. Ту ноћ пре-

ноћим у мом квартиру, а сутрадан рано пођем за Земун, паробродом. Када сам даље из Пеште доле путовао, видим повише трговаца на пароброду који путоваху за Београд, станем поред њих да чујем шта разговарају; онда ће рећи један другој двојници који беху већ из Беча пошли, „А је ли Милош у Бечу?“. Није рекоше ови, ми смо питали и разумели да је у Берманији.

[Овде се завршавају својеручне белешке Анастаса Јовановића. — Љ. Н.]

²⁰⁶ Кнез Михаило је прешао на аустриску територију у ноћи између 25 и 26 августа 1842 год. (С. Јовановић, *Михаило Обреновић, НЕ СХС II*, 844).

L'AUTOBIOGRAPHIE D'ANASTAS JOVANOVIĆ

LJ. NIKIĆ

Anastas Jovanović, auteur de e' »Autobiographie«, publiée ici dans une édition critique, représente une personnalité très intéressante de l'art serbe au XIXe siècle.

Né en 1817 à Vratza, Jovanović est arrivé très jeune à Belgrade pour faire ses études. Obligé très tôt de les interrompre faute de moyens et après avoir passé quelque temps en apprentissage chez un tailleur, Jovanović entre comme mouleur en 1832 à l'Imprimerie Nationale créée à cette époque. Le Prince Miloš le remarque lors de l'exécution du premier *Abécédair*e serbe et l'envoie ensuite à Vienne, en qualité de boursier d'Etat, faire des études de gravure. De 1838 à 1842 Jovanović étudie à l'Académie des Beaux Arts de Vienne, ses professeurs sont Gselhoffer (dessin) et Rahl (gravure). Dès 1840, encore élève de l'Académie, Jovanović fait de la lithographie, et depuis 1842, — date à laquelle il perd sa bourse à la suite du changement dynastique en Serbie, étant marqué comme partisan des Obrenović — Jovanović se consacre entièrement à la lithographie. Il reste à Vienne jusqu'en 1858, année où

il rentre avec les Obrenović en Serbie et prend le poste de majordome à la Cour du prince Michel. Après la mort tragique du prince Michel en 1868, Jovanović se retire de la vie publique tout en restant à Belgrade jusqu'à sa mort, en 1899.

Jovanović est le premier artiste — lithographe serbe, et il est également le premier artiste yougoslave qui s'est consacré à cet art. Son œuvre est très importante, elle comprend presque 300 lithographies. Par leur niveau artistique et leur technique ces œuvres ne cèdent point aux créations des artistes de cette époque appartenant aux pays avec un développement artistique normal. Les sujets des lithographies de Jovanović sont des personnalités ainsi que des événements de l'histoire serbe, des motifs iconographiques ainsi que les figures de ses contemporains. Ces dernières sont particulièrement intéressantes car elles forment toute une galerie comprenant presque toutes les personnalités en vue de la vie politique et culturelle vers 1850. Cette collection trouve dans les photographies de Jovanović un heureux complément, car Jovanović était le propriétaire

du troisième appareil photographique dans le monde, qu'il a acheté en 1840. Il a fait de la photographie jusqu'à sa mort.

Les discussions entre les hommes politiques de Serbie — notamment Jovan Ristić, Milan Piroćanac et Milutin Garašanin — sur la politique, surtout étrangère, du prince Michel, vers les années 1890 ont incité Jovanović à noter ses souvenirs de l'époque de l'exil des Obrenović. Jovanović les connaissait de source sûre étant donné qu'il était, dès le changement dynastique de 1842, la personne de confiance des Obrenović.

Il n'a réussi à terminer que l'Autobiographie, qui devait servir d'introduction à ses mémoires. La mort l'a interrompu dans son travail et son Autobiographie s'arrête en 1842, mais tout en étant inachevées ses mémoires sont d'une importance primordiale pour l'histoire politique et culturelle de la Serbie au XIXe siècle.

(1) L'Autobiographie donne des détails précieux sur la vie et le travail de Jovanović — elle retrace son chemin d'apprenti tailleur à l'élève des Beaux-Arts à Vienne et à l'un des premiers lithographes et photographes du monde, ce qui jette une nouvelle lumière non seulement sur la personnalité de Jovanović mais également sur les efforts culturels du peuple serbe au XIXe siècle.

(2) L'Autobiographie donne plusieurs descriptions authentiques de Belgrade à l'époque du premier règne de Miloš Obrenović ainsi que de très bonnes descriptions de la vie sous ce régime double: celui des autorités turques — qui tâchaient de conserver les positions acquises, et celui des

autorités serbes, le régime de Miloš — qui s'efforçait de réduire l'autorité turque à ses limites les plus strictes espérant s'en libérer un jour. Donc l'Autobiographie est d'un prix inestimable du point de vue de l'histoire du vieux Belgrade.

(3) L'importance politique et historique de l'Autobiographie réside dans le fait qu'elle éclaire la participation du prince Miloš aux événements de 1842 en Serbie. Les souvenirs de Jovanović sur le voyage du prince Miloš en Allemagne, au cours de l'été 1842, donnent des détails jusqu'à présent inconnus: Jakov Živanović, secrétaire personnel de Miloš était à cette époque en correspondance avec Vučić et Petronijević; Miloš était au courant de la mission du général Hauer, le voyage de Miloš en Allemagne avait un caractère politique — sachant qu'il y aura des troubles en Serbie, Miloš désirait — à cause de l'opinion publique — se trouver aussi loin que possible de la frontière serbe, et il était persuadé qu'il rentrerait directement à Belgrade à son retour d'Allemagne.

Le texte de l'Autobiographie est accompagné de commentaires concernant les personnalités, les événements, les localités, les objets et les idées, ainsi que les expressions moins connues, comme c'est l'usage quand il s'agit des éditions critiques.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Anastas Jovanović: Autoportrait (lithographie vers 1858)
 Fig. 2 — L'Autographe d'Anastas Jovanović
 Fig. 3 — Vestiges de l'ancien palais du prince Eugène de Savoie à Belgrade. Dessin d'Anastas Jovanović